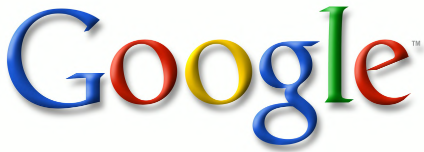

Google

SCHETS

EENER

INLEIDING OP HET LEVEN

VAN

ALEXANDER DEN GROOTE.

(Niet in den handel.)

TE GRONINGEN, BIJ
P. VAN ZWEEDEN.
1857.

GEDRUKT BIJ M. DE WAAL, TE GRONINGEN.

De geschiedenis der volken en staten, die op het groote wereldtooneel eene hoofdrol gespeeld hebben, pleegt men in perioden te verdeelen en te splitsen. En dit niet geheel ten onrechte. Door zoodanige rust- en keerpunten toch, als waren 't mijlpalen langs een grooten weg, wordt het overzicht van het uitgebreide gebied gemakkelijk gemaakt en de aandacht op de voornaamste veranderingen en omkeeringen in 't bijzonder gevestigd. Even gewoon is men om die perioden met een enkelen hoofdpersoon als met een deurwachter te openen. Met recht; een enkele naam toch karakteriseert niet zelden een geheel tijdvak. Ja die perioden zijn bij de behandeling der geschiedenis van zoo overwegend belang, dat ze een onfeilbaren maatstaf aan de hand geven ter beoordeeling van de meerdere of mindere deugdelijkheid en voortgaande ontwikkeling eener natie. Immers de volken, wier geschiedenis geen geleidelijke perioden aanbiedt en toelaat, bezitten geen *ware* geschiedenis. Maar dan is er nog onderscheid tusschen perioden en perioden. Nemen we China, dan zien we in de geschiedenis van dit oudste rijk der wereld zoovele perioden als er zich afwisselingen van dynastieën opdeden, te weeg gebracht door revoluties losbarstende evenals blinde natuurkrachten, die ja wel een tijd lang hemel en aarde in rep en roer zetten, maar wanneer ze weder tot rust komen, alles in den voormaligen toestand terug brengen. Die periodieke, epidemische staatsomwen-

1

telingen zijn dus geen uitvloeisels van een welberaamd plan, van een vastberaden wil, geen openbaringen van een regeringsbeginsel of politiek stelsel, maar instinktmatige opwellingen en bandelooze uitspattingen. Van daar dat bij elke ten gevolge dier troonrevoluties nieuw opgekomen dynastie alles in de oude voegen en plooijen blijft en de ontwikkeling van het staats- en volksleven geen stap verder doet; 't is verandering, niet van tooneel, maar van personeel. Ja niet zelden wordt de keizer van den troon gebonsd en met de zijnen verjaagd, omdat hij de eene of andere nieuwigheid ter sprake of ter bane bracht. In 't Oosten is dit, over 't geheel, zoowel vroeger als later 't geval. Ja van vele dezer aziatische volken bestaat er niet meer dan *ééne* enkele periode, namelijk die van hun ontstaan en van hun lateren val. Getuige de geschiedenis van Assyrie, Babylon en Medie: rijken, die elkander als om strijd afwisselen en verdringen, meer met uit-, dan inwendige kracht bedeeld. Of wel bieden ze een tweede tijdperk aan, dat van hun later herrijzen, door toevallige omstandigheden veroorzaakt, schoon altijd weêr onder *dezelfde* gedaante en vormen, wetten en instellingen. Zoo 't Nieuw-Babylonische, 't Nieuw-Assyrische en Nieuw-Perzische rijk. Bij anderen weder vertoont zich alleen die van hunne plotselinge verschijning en even plotselinge verdwijning. Tot deze behooren de Scythen, de Hunnen en Mongolen, die uit hunne steppen opgezweept zich voor een tijd als lawienen tot onmeetlijke horden zamenpakken om op de beschaafde wereld neder te ploffen en er niets dan de sporen van vernieling en moord achter te laten, tot dat ze in den vreemde verstuiven en uiteenspatten of zich binnen hunne eigen grenzen, als een opgezwollen bergrivier binnen hare bedding of als wild gedierte in hunne holen, terug trekken. Dat zijn perioden, die alleen uitwendige kenteekens dragen, uitwendige schud-

dingen en schokken te weeg brengen, *toevallige* verschijnsels opleveren en op de wankele grondslagen van ruw geweld en van het recht van den sterkste berusten; maar dat zijn geen trappen, die eene gestadige ontwikkeling van den geest, eene regelmatige veredeling der inwendige beschaving, eene doorgaande verbetering der maatschappelijke toestanden vertegenwoordigen. Daarom hebben ze ook weinig of geen, althans geen duurzamen invloed op den loop der gebeurtenissen en den vooruitgang der wereld uitgeoefend. De volken van Azie kennen de behoefte niet, om de van ouds bestaande regeringsvormen en staatsinstellingen naar de tijdsomstandigheden te veranderen of te verbeteren. Ja hoe *ouder* die instellingen, hoe dieper geworteld, des te hardnekkiger vastgehouden, als waren ze door de eeuwen als onfeilbaar geheiligd! Dit is de vloek der theocratie, die de staatkundige beweging geen ruimte laat en haar in de geboorte verstikt of tot buitensporige nood- en wanhoopsprongen dwingt. De geheele politiek bestond en bestaat er in de zorg voor een troonopvolger en draaide dus altijd om louter hofkabalen. Komt er, door wat aanslag ook, een ander hoofd aan 't roer, het schip blijft toch in hetzelfde sop voortzwalpen, wel *op en neer*, maar niet *vooruit*. Bij de Joden door hunne godsdienst, dus door hun verkeer met God, bij de Phoeniciers door hun handel, dus door hun verkeer met de menschen veredeld, ziet het er ten dezen al beter uit; daar openbaart zich op het staatsgebied eene beweging, uit den aard en de behoeften der omstandigheden voortgevloeid. Hoe verder naar Europa, des te rijker oogst. In Griekenland kruisen en schakeren zich allerlei soorten en vormen van bestuur en telkens spreekt daar een nieuw gewijzigde volksgeest in; vooral te Athene, de rijkstbegaafde maar tevens wuftste en woeligste der grieksche staten. Aldaar verdringen zich de

politieke verwikkelingen in rasse opvolging om strijd en als gejaagd, gelijk de dichter *semper ad eventum festinat.* Even snel als te Athene het staatkundig uurwerk afgeloopen was, zoo langzaam was dit het geval in het meer prozaïsche Rome, dat alle kansen wikte en woog, dat voet voor voet ging en een reeks van eeuwen besteedde aan de voltooijing van het staatsgebouw, van de eerste fundamenten af tot de hoogste tinne toe. Sedert wordt dat groote werk der staatsontwikkeling tot op den huidigen dag al langzamer en in uitgebreider kringen voortgezet en levert eene aaneenschakeling van proefnemingen, waardoor de geest zich met behulp van theorie en praktijk eene telkens betere orde van zaken schept overeenkomstig zijne hoogste behoeften van waarheid en vrijheid, van vrijheid en orde: proefnemingen, die niet zelden ten gevolge van verkeerde middelen den gewenschten uitslag missen, ja soms duur gekochte, met goed en bloed betaalde ondervindingen of wel nu en dan gewaagde kansberekeningen mogen heeten. Roepen we ons de perioden der geschiedenis van Griekenland en Rome, van de nieuwere staten, met name van Engeland en Frankrijk, voor den geest: we leeren de groote staatsomwentelingen en troonrevoluties dezer volken kennen als zoo vele staats*hervormingen* of althans krachtige pogingen daartoe, die uit het inwendig volksleven, uit de telkens krachtiger opgewekte zelfbewustheid en de hoogere beginselen der menschelijke natuur ontspringen.

Dan, is al die splitsing in perioden voor 't *overzicht* bevorderlijk, ja onmisbaar: voor 't *inzicht* is zij ongetwijfeld nadeelig en geeft aanleiding tot velerlei misverstand. Ten eerste raken door die onderscheidingen de deelen, die één geheel uitmaken, te veel verbrokkeld en van elkander afgezonderd. Maar wat meer is, het denkbeeld wordt er door opgewekt en bevestigd, alsof

die tijdsgewrichten zoo maar op goed geluk af *uit zich zelve* ontstaan en als uit den grond oprijzen, zonder natuurlijke voorbereiding, zonder voorafgegane aanleidingen en oorzaken, die altijd tot de verwezenlijking van nieuwe toestanden moeten zamenwerken. Tevens ook komt men er door tot de gedachte, alsof een enkel persoon in staat ware, om zoodanige, geheel nieuwe orde van zaken als met een tooverstaf of machtwoord uit het niet te voorschijn te roepen, te improviseren. Niets valscher dan dit; niets verderflijker tevens voor het ware begrip van geschiedenis. Alles wat tot nog toe op staat- en letterkundig, op godsdienstig en wetenschappelijk terrein geschied is, wijst onfeilbaar *op iets vroegers* terug, zonder 'twelk het of in 't geheel *niet* of ten minste niet *zoo* geschied ware. De geest doet geen sprongen; integendeel de geest beweegt zich uiterst langzaam en met de geleidelijkste overgangen. Sedert Montesquieu zijne *Considérations sur les causes de la grandeur et la décadence des Romains*, Gibbon zijne *History on the decline and fall of the roman empire*, Bossuet zijn *Discours sur l' histoire* schreef, maar vooral ook door den invloed der latere staatsgebeurtenissen wint deze overtuiging meer en meer veld, al wordt er dan ook nog wel, op de oude sleur af, tegen gezondigd. Tegenwoordig mag het waarlijk niet voldoende meer gerekend worden, een veroveraar de noodige dosis eerzucht en bloeddorst, stoutheid en geluk toe te meten, om het geheim zijner groote daden te ontraadselen. Even als in de natuur de kleuren vast onmerkbaar zamensmelten; even als er zonder bloesem geen vrucht, geen bloesem zonder knop bestaat; even als een vrucht niet op eenmaal rijp is, maar ook niet op eenmaal vergaat of als zij vergaat zich door hare zaden telkens hernieuwt en herschept: niet anders is het op de wereld met de dagelijksche overgangen van den eenen toestand in den anderen, waarvan

geen enkele op zich zelven staat; niet anders is 't met het verband waarin de handelende personen staan tot hun land- en tijdgenooten, met den invloed dien zij wederkeerig op elkander uitoefenen; niet anders met de middelen die hun tot de volvoering hunner ontwerpen ten dienste staan en het gebruik hetwelk zij er tot dat doel van maken.

Uit deze beschouwing zal van zelven moeten volgen, dat daden en personen, hoe belangrijk altijd ook, niet het *eenige*, niet *alles* zijn in de geschiedenis, dat er meer is dat meê telt en wel 't meeste afdoet, namelijk de *omstandigheden*, waaronder en het *tooneel*, waarop die hoofdpersonen hun verheven rol speelden. Wij kunnen er ons niet genoeg van doordrongen houden, dat geen stervelingen, hoe rijk begaafd en hoog bevoorrecht ook door macht van genie of van gebied, immer door hunne daden en gedachten alleen den algemeenen tijdgeest kunnen overheerschen en dwingen; maar dat het juist de tijdgeest is, die hunne daden en gedachten beheerscht, die er zich in afspiegelt. Hoe duidelijker wij het naauwe verband tusschen die daden en de daarmede verbonden omstandigheden inzien, des te beter leeren wij de groote geesten in hunne wezenlijke waarde begrijpen en schatten. En toch, hoe dikwijls wordt ten dezen aan de historische waarheid te kort gedaan! Gewoonlijk nog worden mannen als Alexander, Caesar, Mohamed, Karel de Groote, Luther, Napoleon midden uit hun tijd gerukt en voorgesteld als eensklaps bij wijze van wonderverschijning opgetreden, als door een onweerstaanbare en onverklaarbare macht gedreven, om de orde der dingen om te keeren en de wereld eene andere gedaante te geven, in plaats van hunne daden en werken als een natuurlijk, noodzakelijk uitvloeisel der omstandigheden, waaronder zij geboren werden en leefden, te be-

schouwen. Hoe dikwijls nog worden ook de groote voortbrengselen van geest en vernuft buiten den kring gescheurd der algemeene volksbeschaving, die ze niet alleen *zag*, maar ook *deed* ontstaan? Hoe dikwijls worden de schoonste uitvindingen en stoutste ontdekkingen aan louter *toeval* geweten, in plaats van aan de regelmatige vorderingen van kunst en wetenschap, dus aan den vasten gang van 't menschelijk denkvermogen; maar hoe wordt er ook door dat dwaalbegrip de grootste verdienstelijkheid, namelijk die van eigen vinding, aan ontnomen? De grootste man leeft midden *onder* zijn volk, hij deelt in de deugden en gebreken zijner eeuw; in één woord hij is een kind van zijn tijd en wordt des te grooter, hoe scherper hij de teekenen des tijds beluistert en leert verstaan, hoe dieper hij den geest, de richting, de behoeften des tijds doorziet en begrijpt, om dezen volgens een natuurlijken gang van ontwikkeling op het afgebakende spoor verder te brengen. Die zijn eigen tijd het beste begrijpt, wordt ook door zijn tijd het beste begrepen; want hetgeen bij de groote menigte verstrooid en onbewust verborgen ligt, komt bij dien éénen tot levendig besef en heldere bewustheid. Handelt hij overeenkomstig dat besef en die bewustheid, d. i. overeenkomstig den eisch des tijds, dan volgen allen hem als op eene inwendige stem, uit waarachtige sympathie en overtuiging, *niet* uit slaafsche onderwerping, die alleen door geweld, dus door uitwendige kracht te verkrijgen en te behouden is. Die *boven* zijn tijd wil staan, staat *buiten* zijn tijd en klopt aan een doovemans deur; hij kan op zijn tijd geen invloed uitoefenen, omdat hij zich zelven aan den invloed er van onttrekt. Socrates keerde op hooger inspraak zijn tijd den rug toe en moest den gifbeker drinken; Huss riep luide om hervorming der kerk en moest den brandstapel beklimmen; Galilei verkondigde de be-

weging der aarde en moest in den kerker smachten. En toch hetgeen ze wilden was waar en goed, het werd ook door enkele hunner tijdgenooten voor waar en goed gehouden; maar het kwam te vroeg; de tijd, d. i. de groote menigte was er nog niet rijp voor; de ooren en harten van 't algemeen bleven er voor gesloten. Met onverbiddelijke gestrengheid maakte de tijdgeest die onsterfelijke leeraars der waarheid tot slachtoffers en martelaars hunner edele gevoelens, om deze later, als de volheid der dagen gekomen was, met beter uitslag te bekroonen en onbepaald te doen zegevieren. Wat Socrates bedoelde, werd in en na de Middeleeuwen door de geschriften van Plato en Aristoteles een rijke bron van diepe wijsheid. Wat Huss te vergeefs beproefde, heeft Luther, geholpen en gesteund door de hoogere beschaving en verlichting, door de volkstem *zijner* eeuw, na lange voorbereiding glorierijk tot stand gebracht. De door kerkgezag verketterde leer van Galilei werd na den val der pauselijke hierarchie een axioma en de grondslag der astronomie. En ziedaar, M. H., eene heilzame schikking in de orde der dingen, dat het waarachtig goede *nooit* verloren gaat, al blijft het ook een tijd lang onbruikbaar en ongebruikt liggen; het uitgestrooide zaad ontwikkelt zich, om te zijner tijd in den schoot der toekomst op te schieten en vruchten te dragen.

Dan, zien we op die wijze sommigen, *tegen* den stroom des tijds in, met onverwrikte overtuiging hun doel in eene meer of minder verwijderde *toekomst* zoeken: anderen zijn er, die met even grooten moed, maar ook met even ongunstig gevolg een *verleden* terug roepen, waaraan het latere geslacht ontwend en ontwassen, ja geheel afgestorven is. Themistocles kostte 't weinig woorden, om zijne medeburgers er toe te brengen om hunne stad te verlaten, hun have en goed, de tem-

pels hunner goden aan de woede der vijanden prijs te geven. Waarom? Alleen, omdat de geest van vaderlands- en vrijheidsliefde die *hem* bezielde, *alle* Atheners bezielde. Nog geen honderd jaren later bevrijdt Thrasybulus, niet minder groot dan Themistocles, datzelfde Athene van het juk der dertig en herstelt de oud-vaderlandsche, de echt nationale wetten van Solon. Waren die wetten niet de beste? ja en toch, wat hielp het? niets; Athene bleef in toenemend verval; er waren geen atheensche *burgers* meer; uitwendige vormen konden 't gemis van inwendige veerkracht en deugd niet vergoeden; Thrasybulus stond met een kleine partij *alleen*. 'T eene was de tijd van een groot volk, 't andere die van een groot man. Aratus en Philopoemen, hoe heldhaftig beijverden ze zich, hoe wanhopig sloofden ze zich af hun leven lang, ja ten koste van hun leven, om de verscheurde eendracht der grieksche staten te herstellen en de gouden dagen van vrijheid en zelfstandigheid te doen herrijzen. Wat mocht het baten? niets. Maar hoe *kon* het ook? Griekenlands verleden was voorbij; eene andere toekomst bereidde zich voor: eene toekomst die van de algemeene behoeften en den loop der omstandigheden, niet van de bijzondere inzichten van enkelen, hoe rechtschapen dan ook, afhing. Agis en Cleomenes, hoe zochten ze het door schraapzucht en weelde verbasterde Sparta tot de aloude tucht terug te brengen door de wederinvoering der wetgeving van Lycurgus, die eens, door de publieke opinie gedragen, krachtig gewerkt had, maar toen een ijdele schaduw bleek te zijn. Al hunne pogingen, hoe heilzaam ook, zagen ze verijdeld, al hunne bedoelingen hoe edel ook, te leur gesteld; hun vaderland en zij zelven bezweken er onder, omdat de veranderde tijd andere genees- en redmiddelen vorderde. Bij al hun ijver vergaten ze (om 't platweg te zeggen), dat men, als het tij

verloopen is, de bakens verzetten moet. Evenzoo dwaalde Julianus de Afvallige, toen hij door keizerlijke dwangbevelen de orthodoxe eeredienst der Grieken en Romeinen weder op de baan bracht. Door de demoralisatie van zijn tijd te recht geërgerd, redeneerde hij ten onrechte aldus: de Grieken en Romeinen zijn door en met hun godsdienst groot geworden; bij het verval der godsdienst ging die grootheid te niet; met de oude godsdienst zal de oude wereld herrijzen. Wel kon hij de oude altaren weder ontsteken, maar ontstak er geen nieuw vuur meê in de gemoederen; het heidendom had uitgediend en bestond nog alleen als traditie onder de *geleerden*, die er in hunne scholen eene studie van maakten; maar het werkelijk leven, de maatschappij, de volksmenigte kende en wilde dat geloof niet meer. De alvermogende geest des tijds, met christelijke beginsels doortrokken, liet zich niet met geweld achteruit scheuren en openbaarde zich het beste daardoor, dat het leger na 's keizers dood den echt christelijkgezinden Jovianus tot den troon riep. Ook hier beslisten de omstandigheden zonder genade. Hoe kortstondig was niet de duur der christenrijken, na den eersten kruistocht, in 't oosten op den voet van het westersche leenstelsel ingericht! En zeer natuurlijk. Van vreemden bodem werd hier eene wetgeving en rechtspleging, een regeringsvorm overgedragen, die in al hare eigenaardigheden uit de voormalige toestanden der europesche staten was voortgevloeid, maar bij een zoo geheel verschillenden aard van plaatselijke en tijdelijke omstandigheden onmooglijk stand kon houden en zich zelve wel te niete moest doen. 'T was als een tropisch gewas, dat in schraler grond en kouder lucht overgeplant, ten spijt van alle kunstmiddelen sterft.

Op die wijze lieten zich nog tal van voorbeelden aanhalen ter bevestiging der leer: dat alleen het juiste

tijdstip, hetwelk wij menschen niet kunnen scheppen, maar wel gebruiken, de daden en bedrijven een gewenschten uitslag vermag te verzekeren en ze tot het beoogde doel te leiden. Maar het meest van allen geldt dit en komt dit uit bij de catastrophes, die eene vroegere periode sluiten en eene nieuwe openen. En juist hieromtrent nog heerscht het meeste misverstand, aangezien men aan de persoonlijkheid en het individueel genie van enkelen wijt, wat voor een goed deel aan het vermogen der voorafgegane en gelijktijdige omstandigheden toekomt. Levensbeschrijvers en lofredenaars verzeilen vooral op deze klip, door met studie alles op hun held *ad maiorem gloriam* terug te brengen. Ook door geijkte uitdrukkingen als de eeuw van Pericles, de eeuw van Augustus, der Medicis, van Lodewijk XIV kan men licht op het dwaalspoor gebracht worden. Nog zijn er (om dit belangrijke punt ook weder door een paar staaltjes uit de geschiedenis zelve op te helderen), die Lycurgus roemen als den man die eigenmachtig optrad om Sparta fonkelnieuwe wetten te geven en *iure suo* op te dringen, ten einde de stad in eene militaire republiek en de Spartanen in een krijgshaftige, veroveringszuchtige natie te metamorfoseren; waarvan ze dan ook al spoedig (zoo zegt men) in de messenische oorlogen de proef leverden. En toch de grondslag en het karakter dier wetten berust enkel op den alouden, nationalen volksgeest van den dorischen stam, die er volkomen in afgedrukt ligt. Ware 't anders, dan moest ook de bovengemelde poging van Agis en Cleomenes gelukt zijn. Maar juist laten geen wetten zich opdringen; ten minste kunnen ze geen onwillige natie hervormen en regenereren. Zoo wil men ook, dat Cyrus met het zwaard in de vuist, de Perzen uit een staat van politieke nietswaardigheid *op eens* tot het alveroverende, albeheerschende volk van Azie maakte. Even onmooglijk

ware 't naar menschen gedachten geweest, dat Alexander, hoe groot veldheer ook, met een handvol volks datzelfde perzische rijk als met een enkelen slag vernietigd had, indien het *zich zelf* niet vooraf had vernietigd. Geen rijk toch valt door zijn vijanden, maar door zich zelven, door eigen schuld (getuige vooral het romeinsche!). Ja in 't algemeen gesproken, al wat Alexander verrichtte, kon niet dan op dat tijdstip of liever 't *moest* op dat tijdstip, onder die omstandigheden, geschieden. Had *hij* 't niet gedaan, dan een ander. De grieksche wereld had hare krachten uitgeput, hare taak volbracht en diep werd bij den toenmaligen stand van zaken de behoefte gevoeld om buiten de enge grenzen van 't kleine vaderland een ruimer terrein van verkeer en algemeene beschaving te betreden. *Die* behoefte leefde met helder besef in Alexander; *die* behoefte bezielde hem zoowel als die hem volgden; zij werd vervuld door de versmelting van westersche en oostersche, van europesche en aziatische beschaving. De grieksche wetenschap, die haren blik al verder en verder over de geheele aarde uitstrekte en den scheidsmuur tusschen de volken begon te verbreken, was door Aristoteles op Alexander overgeplant. Daarom ging hij niet zoo zeer om vermolmde rijken te veroveren als wel om op hunne puinhoopen een nieuw en jeugdig rijk te stichten en al viel dat alras na zijn vroegen dood in duigen, de eens toegehaalde band tusschen 't oosten en westen werd niet alleen niet weder verbroken, maar steeds nader toegehaald en vastgeknoopt. Het was in zijn gevolgen minder een veroveringstocht dan wel eene ontdekkingsreize. Grieksche steden en staten, met fijne beschaving in kunst en wetenschap, met handel en scheepvaart verrezen onder Alexander en zijne opvolgers in alle oorden der aarde en kwamen in de plaats der afgeleefde monarchieën van Azie en Africa. Die behoefte aan uit-

breiding van volkenverkeer spreekt even luide in de latere kruistochten, die wat meer zijn dan een werk van Peter den Kluizenaar; die de baan openden voor een sedert de groote volksverhuizing geheel afgebroken handel en voor betrekkingen, waarvan bijna heel Europa den zegen genoot. Eén zelfde diep en algemeen gevoelde behoefte, één gebiedende drang ja zamenspanning van omstandigheden deed de grenzen der bekende wereld uitzetten door de ontdekking en colonisatie van America, die niet alleen op rekening van Columbus mag komen. Men zag, men voelde zich binnen de palen van eigen land en zee te zeer beperkt en vond den weg, het middel, het doel. Waarom in 't ééne geval de kruistochten, als wereldstrijd tusschen het Christendom en 't Mohamedanisme? Omdat de godsdienst, het fanatisme de leus der eeuw was. Waarom in het andere geval de ontdekking van een nieuw werelddeel, als worstelstrijd met den ongetemden oceaan? Omdat scheepvaart, wereldhandel aan de orde van den dag was. Beide deze hoofdgebeurtenissen dus vertoonen zich juist in die vormen, als met de eigenaardige richting des tijds overeenkwam.

Even onrechtvaardig en oppervlakkig wordt Caesar in den wandel niets meer of minder dan de formele moord der romeinsche vrijheid en republiek te laste gelegd. Dit is eene dwaling, waaraan ook Cicero en Cato, Brutus en zijne zamengezworenen zich schuldig maakten, door aan 's mans persoonlijkheid en toevallige verschijning den ondergang der oude constitutie te wijten: eene dwaling, waarvoor Rome bitter geboet heeft, met geen ander gevolg dan de terugkeer tot dezelfde monarchie, welke door eene kortzichtige partij als heiligschennis en landverraad van Caesar uitgekreten was. Nadat eens de vrijheid in regeringloosheid, de partijen in facties ondergegaan, de staat aan flarden gescheurd was, moest de oppermacht en wil van allen

zich natuurlijk verplaatsen op één, die het ware doelwit trof en zijn vaderland de grootste dienst bewees, door de verouderde toestanden naar den eisch des tijds met een zachten overgang tot nieuwe te ontwikkelen. Dus nooit een enkel persoon op zich zelven beschouwd, maar in verband met het geheel, zonder 't welk hij niets ter wereld beteekent of op zijn hoogste stof tot zoutelooze anecdoten levert.

Dit verschijnsel openbaart zich van 's gelijken op letterkundig gebied in de voortbrengselen van kunst en wetenschap en in den ontwikkelingsgang der geestbeschaving. Al te vaak vergeet men nog, dat deze niets zijn dan een zuiver uitvloeisel van den algemeenen toestand der maatschappij en van de behoeften des tijds, die er luide in spreken; zij toch bevatten in verstaanbare taal alwat de menigte duister en onbewust gevoelt. In dien onbekrompen geest noemde Baco de Verulam zijn *Novum organum scientiarum* een vrucht van den tijd, niet van zijn genie; in dien zelfden geest bekende Göthe dat, zoo hij alles zeggen kon, wat hij zijne voorgangers en tijdgenooten verschuldigd was, er voor hem zelven bitter weinig over zou blijven. Daarom beweert Niebuhr *Hist. Schr.* II. 129 te recht: „hoe men ook over Homerus denke, één ding staat vast, dat een buitengewoon vernuft onbestaanbaar is zonder eene hem verwante eeuw van geest en genie; weshalve wij den leeftijd van Homerus niet beneden dien van Pericles mogen schatten of althans den dichter ons waarlijk niet als een eenzame ster in den nacht mogen denken. Daaruit blijkt al hoe onhoudbaar de leer is, dat de Grieken door Homerus zouden geworden zijn wat ze waren: eene leer die op het misverstand berust, dat hun te voren hun eigenaardig volkskarakter ontbroken had." En toch, hoevelen willen b. v. de fransche revolutie nog uitventen voor een misgeboorte, uitgebroed in het walende brein van god-

loochenende encyclopedisten en veile dagbladschrijvers, alsof die namelijk het argelooze volk een revolutiekoorts hadden weten in te blazen door het bedriegelijk lokaas van vrijheid en gelijkheid. Juist omgekeerd waren zij de tolken, de woordvoerders en herauten der toenmalige volksbegrippen en der tot in den wortel verkankerde maatschappij.

Houdt men dit een en ander niet in beginsel vast, dan stuit men overal op onoverkomelijke zwarigheden en onoplosbare tegenstrijdigheden, die op een labyrinth van louter willekeur en op de luimen van een toeval uitloopen. Verre zij van ons dat geloof of de gedachte zelfs aan willekeur en toeval! Ontegenzeggelijk moeten voorafgaande oorzaken en gelijktijdige omstandigheden de gebeurtenissen ten grondslag liggen en hoe grooter gebeurtenissen, des te dieper oorzaken, des te invloedrijker omstandigheden: oorzaken en omstandigheden, die in het alomvattend verband en zamenstel der dingen besloten zijn, die in het raderwerk en den wederkeerigen invloed der menschelijke belangen en behoeften diep geworteld en met den aard der menschelijke natuur onafscheidelijk verbonden zijn. Zij hangen niet af van den oppermachtigen wenk en wil van enkele hoofdpersonen en ware 't anders, de plotselinge verschijning van deze zou ten eenenmale raadselachtig, onverklaarbaar en ongemotiveerd moeten blijven. Al hebben en houden dan ook de individu's hunne eigene rechten: geen mensch, hoe verheven of begaafd, vermag de gedaante en ontwikkeling eener eeuw, den geest van een volk, den toestand van een rijk als met de handen om te keeren of te herscheppen en den stroom des tijds uit zijn aan de eeuwige wetten der hoogste orde gebonden loop te rukken. Geen groot man dus kan een grooten tijd, een groote tijd wel groote mannen te voorschijn roepen.

Hoe helderder zich nu de handelende personen van de bepaalde richting des tijds bewust zijn, des te duurzamer sporen van hun invloed laten zij na, des te dieper stempel van hun geest drukken zij af in het beeld van den tijd. Die heldere bewustheid is niet evenzeer hun aller deel. Persoonlijke belangen, driften, partijschappen benevelen niet zelden het vrije verschiet, hoe onmisbaar ze ook zijn om de eeuwige grondbeginselen van recht en rede, van waarheid en vrijheid aan 't licht te brengen. En ziedaar de triomf onzer hoogere natuur, dat ze in 't vuur gesterkt en gelouterd wordt. Volken en individu's treden met al hunne bijzondere drijfveeren en bedoelingen, met al hunne tijdelijke belangen en partijen af; doch de geest der menschheid blijft en vervolgt onder andere handen en toestanden zijn weg. Ter opheldering dit ééne voorbeeld uit de nieuwere geschiedenis. De koningen van Frankrijk, Lodewijk XI voorop, joegen in het belang der kroon d. i. in hun eigen belang, het toen ter tijd zoo heilzame en door de omstandigheden gebiedend voorgeschreven doelwit na, om alle kracht en macht der regering op hun hoofd en in hun persoon te vereenigen. Zij deden dit, zeker niet om Frankrijk of Europa gelukkiger te maken, maar om zich zelven, hunne dynastie en den luister hunner heerschappij te verhoogen. Om dit gedaan te krijgen, moesten zij tegenover de feudale ridderschap, die alle maatschappelijke orde en geregeld bestuur te schande maakte, de middelklasse, de nijvere burgerij het hoofd opbeuren. Maar weinig dachten en bedoelden de fransche koningen, dat die derde stand, als een nieuw element in het staatsleven, als de kern der maatschappij, hun eens de absolute macht en onbeperkte rechten zoude betwisten, ja door eene revolutie voor eeuwig ontnemen. Zulks is geschied en verstrekt op nieuw ten bewijze, dat geen subjective belangen den loop der omstandigheden be-

heerschen, het minste de toekomst, die zich weder onder en door nieuwe, onvoorziene verschijnselen voorbereidt en voltooit. Al komt dus Alexander alleen de eere niet toe van alle latere gevolgen zijner veroverings- en ontdekkingstochten, als had hij en hij alleen de gedachte van wereldhandel en wereldbeschaving ontworpen en verwezenlijkt: evenmin mag hij aansprakelijk gesteld worden voor de stroomen bloeds in de oorlogen der Diadochen en Epigonen over de troonsopvolging en rijksverdeeling vergoten. Al mag de opperheerschappij der vrijheid en der rede, die zich na de reformatie ook op staatkundig en wetenschappelijk gebied ruim baan maakte, niet voor het werk van Luther *alleen* doorgaan: evenmin kleeft op hem het bloed der uit de reformatie vroeger en later voortgevloeide burgeroorlogen.

Als slotsom nu van ons betoog dient aangenomen, dat er bij de groote gebeurtenissen en voornaamste perioden boven alles *drie* hoofdfactoren in aanmerking komen: 1°. de voorafgegane aanleidingen en voorbereidingen; 2°. de gelijktijdige omstandigheden; 3°. het individueel karakter der handelende personen, die zich diensvolgens op een gegeven terrein bewegen en aan de hun ten dienste staande middelen gebonden zijn, maar vrij, volkomen vrij in de wijze waarop ze die middelen tot de bereiking hunner doeleinden gebruiken.

Maar, van waar dan toch het misverstand omtrent den wezentlijken aard en zamenhang der aangenomen perioden? van waar de gevestigde meening als of ze telkens de gedaante der dingen en de orde van zaken ten eenenmale omkeeren, zonder verband en verwantschap met de vroegere toestanden, als of ze door een waterpaslijn als ongelijksoortige deelen afgescheiden moesten worden, in plaats van door een fijngesponnen draad tot een aaneengeschakeld geheel verbonden te zijn? De oorzaken van dit

verschijnsel van hooger ophalende, ontwaren wij, dat de door ons bedoelde dwaling oud is en zelfs onder de fijnopmerkende en diepnadenkende Grieken bestond. Wel erkenden zij de overgangen van den eenen toestand in den anderen (μεταβάσεις εἰς ἄλλο γένος); maar hoe? Als geheel analoog aan de omkeeringen op de oppervlakte der aarde, gelijk de tegenwoordige geologie ze leert: omkeeringen, die nieuwe geslachten en soorten van wezens in plaats van de oude, spoorloos vergane te voorschijn riepen, als of 't niet één en hetzelfde menschdom, één en hetzelfde menschengeslacht ware van den beginne tot aan 't einde toe. Bij Hesiodus b. v. vertoonen zich op die wijze bij beurtwisseling de verschillende leeftijden van menschengeslachten, die elkander aflossen, maar zich niet in elkander oplossen. Men gevoelde geen behoefte om de daarin heerschende elementen onderling te vergelijken en te doen zamensmelten; men liet elken leeftijd afgesloten als een wereld op zich zelve. Zoo zocht men ook den overgang uit de helden- en mytheneeuw in de historische niet door natuurlijke verschijnsels te verklaren. Voor Troje zijn alle Grieken helden, menschen van goddelijk geslacht; na den oorlog raken ze op de terugreis verstrooid, meestal ver van Griekenland af en die er overschieten gaan door den inval der Heracliden te loor. Sedert zijn de Grieken gewone menschen; het ἀνδρῶν ἡρώων θεῖον γένος van Hesiodus wordt op eens in de οἷοι νῦν βρότοι εἰσι van Homerus herschapen. De latere Griek dacht zich zijn grijs voorleden in geen rationeel en sluitend verband met zijn tegenwoordig bestaan. Dat voorleden was voor hem een wereld met een eigen geslacht als van ander vleesch en bloed dan hij, eene voor eeuwig vergane verschijning, even als de gedaante des aardbodems vóór zijne laatste omwentelingsperiode. Toen de geschiedschrijvers en alexandrijnsche geleerden (b. v.

Hecataeus, Herodorus en andere ionische logographen, later Ephorus,. eindelijk Euemerus, Diodorus Siculus en Dionysius Halicarnassensis) deze leemte en klove begonnen op te merken, zagen zij geen kans om eene brug over die diepte te vinden dan door met spitsvondig vernuft den mythischen tijd tot een zuiver historischen om te werken, dus door er het wezentlijke karakter, het dichterlijke kleed aan te ontnemen, in plaats van er een zachten overgang, een voorportaal tot de geschiedenis in te zoeken, overeenkomstig den aard der menschelijke natuur en den loop der omstandigheden. Op het voorbeeld der Grieken zelve gaan vele geleerden heden ten dage nog te werk om de mythen- en heldeneeuw eens voor al van de geschiedenis uit te sluiten; op het voorbeeld der Alexandrijnen zetten anderen de mythen in zuivere historie om.

Onder de oorzaken dan, waarom er nog dikwijls aan de eischen eener gezonde beoordeeling der hoofdperioden en hoofdpersonen te kort gedaan wordt, behoort

1) Dat alle voorbereiding van toestanden en verzameling van stoffen bijna onmerkbaar en in stilte toegaat.

2) Dat de hierdoor ontstane uitwerkselen en ontploffingen met geweld en gerucht gepaard gaan, zoodat men allicht de eerste om de laatste vergeet of voorbijziet, hoewel deze zonder gene onbestaanbaar waren. Immers, even als onweders onhoorbaar zamentrekken, om met te feller donders en bliksem los te barsten, even als stormen door doodelijke stilte voorafgegaan worden, zoo worden op staatkundig terrein na doffe rust en zich zamenpakkende verwikkelingen de wereldschokkende oorlogen geboren. Het wapengekletter en de heldenfeiten duwen dan alle andere verschijnselen op den achtergrond. Wie denkt bij Alexander's veldslagen en overwinningen aan de strategie en tactiek, door zijn vader aan de Grieken ontleend en tot eene macedo-

nische herschapen, door hem zelven ontwikkeld en verbeterd, om later als in doorloopende reeks weder onder de handen der Romeinen op nog telkens breeder schaal en nog uitgestrekter terrein toegepast en voor nog duurzamer veroveringen dienstbaar gemaakt te worden? Wie denkt aan de coloniesteden door Alexander gesticht, hechte steunpilaren niet van macedonische macht, maar van grieksche beschaving? wie aan zijne ontdekkingsreizen te land en ter zee? aan zijne bevordering van kunsten en wetenschappen? aan zijne politiek? kortom, wie vraagt bij de zegetochten van den held naar de werken des vredes en de aaneenschakeling der tijden voor en na? Bij gevolg wordt men in den waan gebracht, als of die oorlogen de wezentlijke hefboomen, de eenige oorzaken der veranderingen waren, terwijl ze juist de gevolgen der veranderde toestanden zijn; als of het zwaard dit alles deed, niet de hand die het zwaard voert, de hand en niet de geest die de hand bestuurt, de geest van één en niet de overgeërfde geest des tijds die hem tot zijne ontwerpen drijft en die allen met hem bezielt. Zoo verbeeldt men zich, dat die veroveraars met hunne zwaarden alle banden met de vroegere orde van zaken afbreken en dat zij door stroomen bloeds eene ondoorwaadbare zee tusschen 't verleden en 't heden inbrengen. Napoleon dacht er anders over toen hij zei dat de geest des tijds krachtiger voor hem vocht dan zijne soldaten. En zoo is 't inderdaad!

3) Dat alle overgangen zich door ontbinding, door verslapping en verval van vroegere toestanden, door desorganisatie en demoralisatie van 't verleden kenmerken; weshalve zij minder de aandacht trekken, ja niet schijnen te verdienen. Zelfs gaat die ontbinding voor vernietiging door. Zoo hield men lang in het rijk der natuur voor vernietiging en dood de eeuwige stofwisseling, die in hare uitingen niet altijd even goed bekend of

waarneembaar is. De grieksche geest werd niet vernietigd, toen hij zich ontbond. Het is verkeerd om zich Griekenland in zijn verval als van alle morele kracht verstoken te denken; de morele kracht was niet voor goed geweken, maar ingeslapen, daar zij nog geen harer waardig voorwerp weder gevonden had, overeenkomstig den eisch der veranderde orde van zaken. De behoefte aan den spoorslag bestond; de spoorslag zelf ontbrak vooralsnog; die moest van buiten komen. Griekenland had zijne oorspronkelijke bestemming voor zich zelven volbracht, maar had nu nog eene bestemming te volbrengen voor de geheele wereld, door aan de andere naties van zijne schatten van geest en vernuft over te doen en nieuwe elementen uit den vreemde over te nemen. Het kon dit niet, zonder voor zich zelven onnut te worden, zonder aan zich zelven te vertwijfelen, zonder zich zelven te ontvallen en af te sterven. Zoolang die nieuwe baan, dat ruimer terrein nog niet gevonden is, doet zich een hachlijke, tweeslachtige tijd op, die echter alleen den sleutel in handen geeft tot de daarop gevolgde d. i. daaruit voortgevloeide wereldgebeurtenissen.

4) Dat de richting des tijds, die als uit dunne vezelen en fijne zenuwdraden zamengeweven is, zich met geen passer laat afmeten en berekenen, zoo weinig zelfs, dat de draad meermalen onze handen onmerkbaar ontglipt en onze oogen bedriegt, even als eene rivier zich onder de aarde verbergt, om straks weder aan 't licht te komen.

5) Dat alle ontwikkeling en overgang op het gebied van den geest, dus ook op dat der geschiedenis, zoo uiterst langzaam geschiedt, dat zij meestal volbracht is eer zij nog waargenomen, eer zij nog voelbaar en tastbaar wordt. Dat ééne punt houdt men dan vast en neemt alzoo het einde voor het begin. Van daar ook schijnt het, of er tusschen de beide uitersten niets ter natuurlijke verbinding en voorbereiding in lag, omdat ze zich als op

een enkel oogenblik vertoonen. Zoo gaat het eveneens in de natuur met den groei der planten; met dien verstande evenwel, dat in de werken des geestes elke beweging en schakering gemotiveerd en uit redelijke gronden verklaarbaar moet zijn.

Sedert de geschiedenis heugt, is er een strijd gevoerd op leven of dood tusschen 't Oosten en Westen, een strijd nog heden ten dage niet volstreden of bijgelegd en verzoend; die van de zinnelijke natuur tegen de inwendige kracht van den geest, van het blinde geweld tegen de vrije gedachte, van doffe rust tegen ontwikkeling, van willekeur en despotisme tegen zedelijke waarde en individuele, persoonlijke rechten. Die strijd wordt vertegenwoordigd door Azie en Europa, ja symbolisch gekenmerkt door de uitwendige gedaante der beide werelddeelen, die daardoor als twee tegen elkander overgestelde legerkampen optreden. Azie is een gedrochtelijk ligchaam, eene massa met de onregelmatigste proporties, door hare hemelhooge bergketens en ondoordringbare berglanden, door hare onafzienbare steppen en barre woestijnen, door hare eentoonige, reusachtige rivieren en door hare logge, plompe schiereilanden, in de breedte uitgedijd en gerekt. Lijnrecht staat daar tegenover het fijnbewerktuigde Europa, op kleiner schaal berekend, maar buigzaam en gespierd van leden en gewrichten, geindividualiseerd tot eene rijke verscheidenheid, tot een cyclus van gearticuleerde vormen, tot een geschakeerde afwisseling van bergen en dalen, van kust- en binnenland, van eilanden, landtongen en schiereilanden, allen langwerpig, rank en slank, overal en in allerlei richtingen door inhammen, golven en bochten doorslingerd en getakt. In Azie heerscht overeenkomstig den aard van grond en klimaat het mechanisch, patriar-

chale landbouwbedrijf of 't zwervend nomadenleven, beide onder een despotisch bestuur; in Europa het georganiseerde staatsleven en burgerlijk bestuur, door vrijheid en vaderlandsliefde, door handel en zeevaart, door kunst en wetenschap veredeld. De onbewustheid van 't echte volksbestaan en van de echte volksbestemming drijft in Azie tot twee uitersten: om *eeuwig* en *alleen* of wel *nooit* voor zich zelven te leven. Zoo b. v. blijven de oostelijkste volken, Chinezen, Indiërs enz. onbeweeglijk binnen hunne eigen grenspalen opgesloten, aan den klomp hunner moederaarde vastgenageld; terwijl de westelijker als door onweerstaanbaar instinkt buiten hunne woonplaatsen gedreven worden, zonder rust of duur, zonder doel of plan, ver van huis en haard, op nomadische zwerf- of veroveringstochten. Zoo ontstonden sedert onheugelijke tijden de volksverhuizingen door de open poorten van westelijk Azie heen; zoo breidden Assyrie, Babylon en Medie zich uit, om weldra onder eigen overlast en overdaad begraven te raken; zoo doolde Israël uit eigen beweging of gedwongen jaar en dag in den vreemde rond; zoo zwalpten de Phoeniciërs alle zeeën der wereld door en gevoelden zich overal elders beter te huis dan op eigen grond; zoo strekte Perzie zijne armen over heel Azie uit, om zich uit zijne krachten te reiken, tot dat het al verder en verder westwaarts voortgedrongen in Africa's woestijnen voor de overmacht der verschroeijende natuur en in Griekenlands dreven voor de overmacht van den vrijheidlievenden geest bezweek. In dat groote Perzie en in dat kleine Griekenland openbaart zich het krachtigste en tot in de uiterste consequenties het karakter der twee evengemelde tegenstrijdige beginselen der menschelijke maatschappij, als wier vertegenwoordigers zij optreden: Perzie, dat alles in de ruimte, in de massa *rondom* zich zoekt, alles bij uitnemendheid van de materiele zijde opvat en

naar de kwantiteit berekent, zonder eenheid en middelpunt; Griekenland, dat al zijn kracht en macht *in* zich zelven concentreert op een beperkt terrein, waarop het zich volkomen heer en meester weet; dat de uitersten door maat en rede tempert en naar de kwaliteit de waarde der dingen toetst. Tusschen die beide volken moest dus op den duur de geweldigste en beslissendste botsing ontstaan.

Evenwel dagteekent de aanraking van Griekenland met Azie van vóór de Perzen. De natuur zelve opende de Grieken den weg naar 't Oosten over de lagchende eilanden der aegeische zee, tot waar ze zich langs de zoomen der aziatische kust, hun tweede vaderland, de wieg en bakermat hunner beschaving, nestelden. In de gouden droomen der oud-grieksche mythen speelt die trek van oog en hart naar 't Oosten eene groote rol. De phoenicische Europa wordt door Zeus naar Creta gevoerd; haar broeder Cadmus zet zich in Boeotie neer. De argivische Io ontvlucht de wraak van Hera over den Hellespont. De phrygische Pelops leent zijn naam aan de zuidelijke helft van Griekenland. Phrixus brengt het gouden vlies uit Orchomenus naar Colchis; Iason haalt het terug en voert de tooveres Medea naar Iolcos meê, even als Paris later Helena naar Troje. De daden van roof en geweld, de stoute zeetochten, eerst door *enkelen*, later door *scharen* van helden tegen enkele steden en om eene *bijzondere* aangelegenheid ondernomen, zien we bij hooger ontwikkeling en uitbreiding van politieken horizont tot oorlogen overgaan, waarin geheele *volken* tegen volken optreden om *algemeene* belangen. Dit is de ware, de historische strijd, met volle zelfbewustheid en nationaal gevoel voor vrijheid en vaderland gevoerd; de strijd, die met de perzische oorlogen begint en na langdurige gisting en worsteling met de versmelting of verzoening der beide elementen d. i. der oostersche en westersche beschaving

eindigt. Nadat eens de brand van Sardes in de Grieken een gloed ontstoken had, die bij Marathon, bij de Thermopylae, bij Salamis, bij Mycale en Plataea wonderen van dapperheid wrocht, werd hunne vrijheid met nieuwe levenskracht bezield, omdat zij de vuurproef doorgestaan had en in den bangen kampstrijd, door de duurste opofferingen, zich zelve bewust geworden was. Vooral was dit het geval te Athene, waar de democratie alle politieke voorrechten en maatschappelijke ongelijkheden en onderscheidingen tot de laatste toe vernietigde, alle geesten en alle geestvermogens met weergalooze kracht tot onderlingen wedijver en naijver opwekte. Zij bereikte er onder Pericles het hoogtepunt van excentriciteit. Wijsgeeren, sophisten, demagogen kittelden al meer en meer, uit edele of onedele drijfveeren, het zoo verfijnde, zoo prikkelbare gevoel der menigte, tot dat het, van alle kanten naar buiten geperst, in eene hevige botsing tegen het ouderwetsche, aristocratische, despotiek-militaire Sparta losbrak. Door den peloponnesischen oorlog aan de hegemonie gekomen, bevocht Sparta op hare beurt ook de Perzen; doch zij deed dit niet, zoo als Athene, ter liefde der nationale vrijheid, welke zij meer dan eens, van Pausanias af tot Antalcidas toe, uit jaloersheid en eigenbelang verried en verkocht. Zij hielp Cyrus den jongere met een huurleger tegen zijn broeder en wettigen heer opstaan; zij verlokte de klein-aziatische steden tot afval, om zelve de schattingen er van in te slokken, die anders naar Perzie gingen; eindelijk zond zij tegen de satrapen Tissaphernes en Pharnabazus den hoog- en dubbelhartigen Agesilaus, die zich wel voor den voorbeschikten wreker der nationale eer en voor een tweeden Agamemnon uitgaf, maar om goede redenen, even als zijne geboortestad, verdacht en verfoeid werd. Deze antipathie deed dan ook Athene, Argos, Corinthe en Thebe in zijn afwezen een coalitie sluiten, die hem tot

een overijlden terugkeer dwong. Na Conon's overwinningen liet Sparta, met Perzie heulende, Antalcidas den verraderlijken vrede sluiten, die alle klein-aziatische colonies den koning cijnsbaar en alle grieksche steden vrij en onafhankelijk verklaarde. Hierdoor zag Griekenland zich in een aantal kleine, loshangende staten en gemeenten, als zoovele atomen, versnipperd; terwijl intusschen 't gewetenlooze Sparta, lijnrecht daartegen in, overal *per fas et nefas* hare oligarchische politiek bleef doorzetten. In dien vuigen toeleg werd zij echter door Thebe een tijd lang met schitterend gevolg gestuit. Athene, dat zich daarbij in 't midden hield, om 't evenwicht te bewaren of den overslag te geven, verloor andermaal door eigen schuld de heerschappij ter zee. Het was dan nu zoo verre gekomen, dat geen der staten meer zijn beslissend overwicht of souvereiniteit kon doen gelden onder de rij van eigenmachtige, onafhankelijke, zelfstandige republieken; de een wilde voor den ander regeren en zoo regeerde er niemand. Sparta en Athene hadden hun tijd gehad. Thebe was als uit den grond verrezen. Elke staat, hoe klein ook, verbeeldde zich nu aan de beurt te zijn. Geen wonder, dat de vrijheid onderging in de gelijkheid. Het republikeinsche volksbestaan had zich zelven uitgeput en overleefd. Alle phases tusschen de uiterste democratie en de uiterste aristocratie waren doorgeloopen, zonder dat men 't juiste zwaartepunt, het duurzaam evenwicht der verschillende elementen gevonden had. Het *centralisatiestelsel* (één staat aan 't hoofd der andere) was evenzeer mislukt als het *foederative stelsel* (alle staten één bondstaat of unie). Het kleinere terrein eener stad of gemeente, als Griekenland er nu in menigte telde, was te beperkt geworden voor de vermeerderde behoeften en hooger gespannen krachten, die een ruimer veld en uitgestrekter tooneel vereischten. De elementen, die binnen de enge grenzen van eigen

land of stad vernielend en verdelgend werkten en zich in zelfvernietiging verspilden, beloofden door den overvloed van individuele levensgeesten heil en zegen en een heugelijker toekomst van beschaving aan de overige wereld. Alle maatschappelijke en huiselijke banden en toestanden waren versleten en uit de oude voegen losgerukt. Scharen van vrijwilligers en fortuinzoekers, die van den wapenhandel hun dagelijksch beroep maakten, verhuurden en verkochten zich, onder aanvoerders als de middeleeuwsche condottieri, aan den eersten den besten loonheer, om, onverschillig voor of tegen de Perzen, voor of tegen Griekenland, voor of tegen de vrijheid te vechten. Alle geloof, alle naauwgezetheid, alle overtuiging en beginsels waren weggevallen en dit gaf eene onbevredigbare leegte in de gemoederen. Griekenland had met de historische herinneringen van zijn schoon verleden voor eeuwig gebroken, om eene nieuwe, maar onzekere toekomst te gemoet te gaan. Lage zielen of koene waaghalzen, die niets te verliezen hebben, weten van zulke omstandigheden dapper partij te trekken en in troebel water te visschen, terwijl de braven en welgezinden, met al hunne gedachten en begrippen in onherroepelijk vervlogen tijden vastgeworsteld, door de schemeringen en omhulsels in 't verschiet geen oogen hebben voor hetgeen komen zal en door het verwarde geschreeuw van die willen redden wat er te redden of willen halen wat er te halen is, geen ooren hebben voor de stemmen en teekens der nieuwe orde van zaken. Deze stond voor de deur en verbeidde het gunstige oogenblik, dat niet verschijnen kon dan door de tusschenkomst en onder de hoede van een vreemd souverein, die buiten en boven de bijzondere partijen en verdeeldheden stond. Tusschen de uitersten, als in een maalstroom, geslingerd, in een poel van anarchie verzonken, in hunne ingewanden wroetende, waren de Grieken

zelve niet bij machte om uit eigen beweging en op eigen hand den waren weg daartoe te vinden. Het was Philippus van Macedonie, die Griekenland met zich zelven verzoende. Terwijl Athene met de bondgenooten, Thebe met de Phocenzen, Sparta met de peloponnesische staten in een oorlog gewikkeld zat, wist hij langs den weg der gewapende interventie, volgens een welberekend en vastberaden plan, voet voor voet zijne opperheerschappij voor te bereiden en te bevestigen. Den doodstuip der zieltogende vrijheid dacht de anti-macedonische partij te Athene, met Demosthenes aan 't hoofd, nog te kunnen verhoeden, maar alleen om dien te verhaasten. Demosthenes zeker ijverde *tegen* Macedonie met grooter vuur dan Aeschines en de andere huurlingen van Philippus er *voor:* en toch was en bleef de zaak die hij zoo edel verdedigde eene wanhopige, omdat zij een anachronisme was. Hij miskende zijn tijd, zijn volk, zijne tegenpartij, zich zelven. In zijne radeloosheid ontzag hij zich niet om Perzie naar de oogen te zien en in de armen te vallen, overeenkomstig de bekende leus van later tijd: *liever turksch dan paapsch.* Zoo werd hij 't slachtoffer eener onverbiddelijke consequentie en vasthoudendheid aan eene eerste dwaling (*πρῶτον ψεῦδος*): eene dwaling, waardoor hij vergat dat vrijheid en vaderlandsliefde zich door geen donderende taal in 't leven terug laten roepen, dat er in de gegeven omstandigheden alleen te kiezen viel tusschen eene gematigde monarchie en een oostersch despotisme, 't welk zich als een slang onder de vleugels van Sparta om den griekschen vrijheidsboom heenkronkelde. Even als Cicero, was Demosthenes een groot redenaar, een weldenkend patriot, maar een kortzichtig staatsman en slecht diplomaat, die nooit in woorden en plannen, maar altijd in daden en doortastende maatregelen te kort schoot en meestal op den onwil of de onmacht der zijnen schip-

breuk leed *). Na den slag bij Chaeronea maakte Philippus Griekenland niet tot eene macedonische provincie; alleen regelde hij als protector de ontredderde zaken met beleid en overleg, doch liet de regering over 't geheel op den ouden voet †). Zoo goed als hij Griekenland aan zich onderwierp, onderwierp hij zich aan Griekenland, door met hulp en in naam van Griekenland den grooten oorlog tegen Perzie te ondernemen, waartoe hij op het nationaal congres te Corinthe met algemeene stemmen als opperbevelhebber (*στρατηγὸς αὐτοκράτωρ, ἡγεμὼν τῆς Ἑλλάδος*) ingehuldigd werd.

Zoo was door de omstandigheden natuurlijkerwijze de grootsche gedachte van een algemeenen kruistocht van Europa tegen Azie tot volle rijpheid gebracht: eene gedachte, vroeger door den al te wuften Athener Alcibiades zoowel als door den al te sluwen Spartaan Agesilaus gekoesterd; door den welsprekenden Gorgias in zijne olympische rede zoowel als door den vredelievenden Isocrates in zijn Panegyricus met kracht en klem aanbevolen. Zelfs de thessalische tyrannen, anders de stelselmatige vijanden en onderdrukkers van alle burgerlijke vrijheid binnens- en buitenslands, gingen zwanger van dit plan; zoo diep lag het in de behoefte van den toenmaligen tijd. Iason van

---

*) Daarom luidt het grafschrift op Demosthenes te recht:

εἴπερ ἴσην ῥώμην γνώμῃ, Δημόσθενες, εἶχες,
οὔποτ' ἂν Ἑλλήνων ἦρξεν Ἄρης Μακεδών.

†) Just. IX. 5: *pacis legem universae Graeciae pro meritis singularum civitatium statuit conciliumque omnium, veluti unum senatum, ex omnibus legit.* Philippus was de eerste, wien 't gelukte, een landsvrede (*κοινὴ εἰρήνη*), een *algemeen* verbond en *gemeenschappelijken* raad, dus *eenheid* in de verbrokkelde leden en *orde* in de verwarde zaken tot stand te brengen. Bij de hoofdartikels van dien landsvrede werd eene algemeene amnestie afgekondigd en de vrijheid van constitutie, van handel en scheepvaart voor allen gewaarborgd. Zie Diod. Sic. XVIII. 56; Oratt. Att. ed. Bekker (tom. IV p. 189 sq.).

Pherae onder anderen had zich voorgespiegeld, om met behulp van grieksche huur- en bondstroepen Macedonie te veroveren, ten einde in de dichte bosschen van dat land eene geduchte vloot te laten bouwen en dan met eene even sterke land- als zeemacht op Perzie af te trekken, ware hij niet door sluipmoord in de uitvoering dezer plans verhinderd geworden (Xenoph. Hell. VI. 1. 4—13).

Terwijl in dezer voege van Europa's kant alles zich tot den laatsten beslissenden kampstrijd voorbereidde, had op gelijke wijze in Azie het perzische rijk alle mooglijke trappen en graden van ontwikkeling en ontbinding doorgeloopen, zoodat het rijp was geworden voor den ondergang. Verdiende Griekenland door vreemde hand en krachtiger arm opgebeurd te worden: Perzie daarentegen had zich het lot op den hals gehaald, om door vreemde hand en krachtiger arm verbrijzeld en weggevaagd te worden. Behoefde Griekenland door uitspattende overmaat van vrijheids- en gelijkheidszucht, door al te rijk ontwikkelde levenskracht een ruimer lucht om adem te scheppen: in Perzie waren omgekeerd alle leden door gemis van vrijheidsgeest en levenskracht verdord en weggestorven. En dit wel als een natuurlijk gevolg van 't geheele zamenstel dezer despotieke monarchie. In geen rijk ter wereld, behalve in 't mohamedaansche misschien, is ooit het nomadisch element met het veroveringssysteem in zoo hooge mate vereenzelvigd geworden als in Perzie, dat dan ook als nomadisch-militaire staat bij uitnemendheid optrad en alle door de natuur gescheiden volken van Azie onder één looden scepter bracht. Nog maar pas had het onder Cyrus en Cambyses de halve wereld als in een draaikolk verzwolgen, of door in- en uitwendige scheuringen over de troonsopvolging verried zich aldra het oorspronkelijk gebrek van hechte grondslagen en vaste beginselen, van een welberekend regeringstelsel en geor-

ganiseerd bestuur. Weinig baatte op den duur de op een louter mechanischen, administrativen en finantielen grondslag berustende regeling des rijks en der provincies onder Darius Hystaspis. 't Was er immers in de verte niet op toegelegd, om perzische wetten en beschaving met wijs beleid op de onderworpenen ongevoelig over te dragen; niet, om hun belang en behoud duurzaam aan het belang en behoud van 't geheele rijk te verbinden; niet, om ze als leden van één en hetzelfde ligchaam te behandelen of tot organen van één en hetzelfde beginsel te verheffen; maar veeleer om ze in het dwanggareel der slavernij te spannen, om ze te ontzenuwen, te exploiteren, uit te mergelen (even als Spanje later America), door ze zonder verhaal prijs te geven aan satrapen, despoten in 't klein, die voor hun contingent van troepen en hun opbrengst van schattingen verantwoordelijk waren, zonder meer; die door openbare en geheime vijandelijkheden en aanslagen, door oproer en afval, door onderlinge oorlogen, in den trant der middeleeuwsche leenmannen, alle eenheid en rust van binnen verbraken en zich voor aanvallen van buiten aan alle zijden bloot gaven. De groote koning was de zon, waarom als 't ware de volken in meer of min verwijderde kringen binnen den voorgeschreven cirkel draaiden; maar ook alleen zoo lang en voor zoo verre, als zij hare volle aantrekkingskracht behield. Daaraan haperde 't echter al vroeg. Zoodra de rust- en ordelooze veroveringstochten gestuit werden, schoten de zaden van verval en bederf in den boezem des rijks al weliger op, omdat het nomadisch staatselement, alleen op *uitwendigen* omvang en *plaatselijke* uitgebreidheid berekend, voor geen *inwendige* ontwikkeling vatbaar is. Na de neerlaag bij Salamis zien we den klem der despotieke oppermacht verslappen en daartegenover den invloed toenemen van den harem en van 't hof,

die de broeinesten werden van kabalen en kuiperijen, door favorites, prinsessen, eunuchen, ministers en kroonpretendenten [als b. v. Parysatis, eene oostersche Catharina de Medicis; Atossa, Statira, Tiribazus, Tissaphernes, Mentor, Bagoas, een snooder Ricimer] gesmeed en gevoed. Door gestadige afwisseling van sluipmoord en vergiftiging, van verraad en geweld, van listen en lagen werd alle wettige regering en geregelde troonsopvolging de bodem ingeslagen: een toestand, als zich in de geschiedenis van 't Kalifaat, van 't mongoolsche en menig ander aziatisch rijk *mutatis mutandis* letterlijk herhaalt. Met die verwarringen ging ter eene zijde de zucht der onderdrukte naties om hare oude onafhankelijkheid te herwinnen, ter andere die der satrapen om zich 't volle en erflijk bezit der kroonleenen te verzekeren hand in hand. Van daar de herhaalde, door de Grieken volijverig aangezette opstanden in Aegypte, Klein-Azie, Phoenicie enz.; waartegen de perzische koningen weinig of niets vermochten dan met behulp van vreemde huurtroepen, grieksche legerbenden en grieksche generaals [Conon, Lacrates, Nicostratus, Chabrias, Mentor, Memnon, Charidemus], die ze niet eens in hunne voortreflijkheid wisten te waarderen en behoorlijk te gebruiken (Xenoph. Cyrop. VIII. 8. 26). Bovenal waren het de oorlog van Cyrus den jongere tegen zijn broeder Artaxerxes, de terugtocht der 10,000 Grieken en de operaties van Agesilaus in Lydie en Phrygie, die de perzische krijgs- en staatkunde (zoo ze dien naam verdienen) in al hare nietigheid en naaktheid ten toon stelden (Polyb. III. 6. 10—13). Deze onmacht zocht Perzie vergeefs te verbergen of te herstellen door zich, ter sluips en met goud gewapend, in de grieksche politiek te mengen, waardoor zij hare vriendschap nog veel gevaarlijker maakte dan hare vijandschap. Tot denuitersten graad van desorganisatie kwam het onder Darius Ochus (Nothus), het *non plus*

ultra van een oostersch despoot, die in de laatste jaren zijner regering gemakshalve alle uitvoerende macht uit zijne handen gaf: het binnenlandsch bestuur aan den ontmenschten Bagoas, het legerbewind aan den sluwen Mentor en vervolgens, door den nood gedrongen, aan den schranderen Memnon, die tijdens zijn verblijf aan 't macedonische hof de plans van Philippus tegen Perzie afgezien en afgeluisterd had en lijf en leven voor de reddelooze zaak van zijn aangenomen vaderland opzette, even onwrikbaar maar ook even vruchteloos als Demosthenes voor die der Atheners. Onder zulke omstandigheden beklom Darius Codomannus (336) den waggelenden troon: een vorst, die even als Lodewijk XVI met blijde verwachtingen ingehaald en ingehuldigd, de schuld zijner voorzaten ontgelden moest met verlies van kroon en leven, met den ondergang van dynastie en rijk. Wel scheen met zijn bestuur een nieuwe dageraad van rust en vrede, van orde en welvaart aan te breken, maar het kwaad was te diep geworteld om zich te laten genezen; ten minste had Darius tijd noch veerkracht genoeg om de noodige middelen tot herstel en verademing te beproeven (Arr. Anab. III. 22. 2). Het onweder, dat uit het Westen opdaagde, liet zich niet bezweren en het vooze ligchaam, het dorre geraamte vermocht geen wel aangebrachten schok of stoot te verduren. Juist dit laatste maakte den oorlog onvermijdelijk en den uitslag er van onbetwijfelbaar: het rijk van Cyrus, het groote graf der oostersche volken, moest verstoord en opengebroken worden en zij uit den doodslaap tot een nieuw leven opgewekt. De oorlog, de algemeene, uit vrijen wil zoowel als door dwang tot het uiterste doorgezette oorlog tusschen Europa en Azie was de strenge, maar eenige tucht- en heelmeester, de louterende vuurproef voor beide partijen.

Maar nu doet zich van zelven de vraag op: was Macedonie het land, was Philippus of Alexander de man, van waar Griekenland en de toenmalige wereld haar toekomstig heil, hare staatkundige wedergeboorte verwachten kon, en zoo ja, op welke wijze, onder welke voorwaarden en toestanden? Griekenland zelf had van ouds her den neus opgetrokken voor de Macedoniers. Nog ten tijde der perzische oorlogen werd hunnen koning Alexander het recht betwist om persoonlijk deel te nemen aan de olympische wedspelen, op grond dat hij een barbaar was en eerst nadat hij op de plaats zelve zijne grieksche afkomst bewezen had, werd hij toegelaten (Herod. V. 22). Zoo veel later nog zei Demosthenes (Phil. III § 31), van Philippus sprekende, dat hij geen Griek noch griekengenoot, niet eens een gewone barbaar was, maar uit een land herkomstig, waar zelfs geen bruikbare slaven te vinden waren *). Polybius en Strabo weifelen en laten zich niet stellig over hun waren oorsprong uit; maar geen van beide schijnt hen voor Grieken van zuiver bloed gehouden te hebben. En toch had Herodotus (I. 56; V. 22; VIII. 43) reeds den eenig waren weg gewezen, toen hij den dorischen en macedonischen volkstam in één adem noemde. Inderdaad waren de Macedoniers oorspronkelijk dorische landverhuizers, Heracliden, dus pelasgische Grieken, die volgens de overlevering tusschen de 9de en 8ste eeuw uit Argos onder de Temeniden overgekomen waren (Thuc. II. 99; V. 80; Liv. XXVII. 30). Van daar de dynastie der Argeaden; van daar de half dorische taal en staatsregeling, de ruwere landaard en krijgsmansnatuur

---

*) Vergelijk Demosth. Olynth. III. § 24; de falsa leg. § 307, 327.

(Polyb. III. 6. 12; V. 2. 4—6; Athen. I. 31) *). Na zich eerst aan de kuststreken en in de zuidelijke vlakten des lands genesteld te hebben, onderwierpen de Macedoniers weldra de inboorlingen van het zeewaarts afhellende gebergte, zonder ze evenwel te onderdrukken en in staat van slavernij te brengen, zoo als hunne stambroeders in den Peloponnesus met de inheemsche bevolking gedaan hadden. Integendeel vereenigden zij hen onder hunne banieren tot een gemeenschappelijken strijd tegen de ruwe en onrustige grensbewoners, waardoor zij zich in 't hoogere noorden en westen omsingeld en telkens bestookt zagen. Onder zulke omstandigheden werd bij de Macedoniers de behoefte aan eenheid en bondgenootschap, onder de hoede van een opperhoofd in oorlog en vrede, dieper dan ergens elders gevoeld. Dit had ten gevolge, dat de geest en de maatschappelijke instellingen der oud-grieksche heldeneeuw, zoo als die in de Ilias geschilderd worden, aldaar in hunne oorspronkelijke zuiverheid beter bewaard en krachtiger gehandhaafd bleven dan in 't eigenlijke Griekenland. Immers de drinkgelagen, de wapendansen en spiegelgevechten, het aanzitten bij tafel, het steenigen als doodstraf, de ronde en ongedwongen manier, waarop de koning met zijn adel en met zijn volk leefde, dit alles en meer nog herinnerde tot in latere eeuwen de toestanden en beschaving der oud-grieksche zoowel als der oud-germaansche wereld. De koning was opperbevelhebber, opperpriester en opperste rechter (Herod. IX. 44; Arr. Anab. III. 16). Onder hem oefende de meer

*) Bij Aristot. Pol. VII. 2. 6 tellen de Macedoniers met de Scythen, Perzen, Thraciers en Celten onder de dapperste volken mee.

De historische geloofwaardigheid der grieksche afkomst is voldingend bewezen door C. O. Muller in zijne verhandeling: *Ueber die Wohnsitze, die Abstammung u. die ältere Gesch. des makedon. Volkes*, 1825. Verg. Niebuhr, *Vorträge üb. alte Gesch.* II. 303 sq.; Droysen, *Gesch. Alex. des Gr.* p. 34; *Gesch. des Hellenismus* II. 554; Abel, *Macedonien vor Philipp* p. 98 sq.

of min leenroerige adel of ridderschap eene militaire aristocratie uit en daarnevens stond eene welvarende klasse van grondbezitters en pachters, die in de algemeene vergaderingen hunne stemmen van goed- of afkeuring over de openbare aangelegenheden uitbrachten (Diod. XV. 19, 61). Groot vooral was de invloed des volks op de rechterlijke en uitvoerende macht (Arr. Anab. II. 17; III. 26, 27; Diod. XVIII. 4, 36, 39; XIX. 61).

Hier dus bestond eene beperkte monarchie, die zich minder door wet en recht, dan door zeden en gewoonten historisch ontwikkeld had en tot een nationaal eigendom en erfgoed geworden was, waaraan geen koning ongestraft afbreuk had durven doen (Polyb. V. 27. 6; Isocr. Phil. § 178 p. 113; Arr. Anab. IV. 11. 6). In Griekenland had het koningschap zich een ander lot berokkend. Tegen de dreigende macht van den adel zocht het geen steun en overwicht in de sympathie der lagere volksklassen; aan zich zelven overgelaten, moest het wel in den ongelijken strijd bezwijken. Maar ook die adel bezat zich niet genoeg, zoodat het volk, het aristocratisch dwangjuk moe, zelf de teugels der regering in handen nam en de democratische republiek in 't leven riep, die in den heeten strijd van partijen en facties hare krachten versnipperde, zonder ooit weder tot een eenhoofdig bestuur met algemeene volksvrijheden of tot een staatkundig evenwicht te kunnen komen. Niet aldus in Macedonie. Daar was alles rustiger toegegaan, zonder botsing en woeling onder de verschillende standen. Het gros der natie groeide er op in het gevoel van burgerlijke vrijheid en tevens in ouderwetsche eenvoudigheid; zij werden in tijd van nood als één man tot de krijgsdienst voor koning en vaderland opgeroepen en bleven daardoor van een militairen, vrijheidlievenden geest doortrokken, werden aan strenge tucht gewend en tot het zwaarste werk gehard, zonder dat de

ridderstand in oorlog of vrede het gewone burger- of voetvolk overschaduwde of zich ten koste van 't algemeen vet mestte, als genietende geen andere voorrechten dan die van grooter grondbezit, van edeler stamboom en van gunsten ten hove. Maar onder die burgerlijke gelijkmatigheid en in die kalmere atmosfeer van het politieke stilleven gevoelde de geest zich natuurlijk tot geen hooge vlucht geprikkeld. Kunsten en wetenschappen kende Macedonie niet dan vrij laat en van elders ontleend, ja meer nog als artikelen van mode en parade voor de hoogere kringen dan wel van verfijnden smaak en waarachtig kunstgevoel bij 't algemeen.

De nationale behoefte aan onafhankelijkheid, die in Macedonie alles beheerschte, openbaarde zich bovenal sedert het door Darius schatplichtig gemaakt was en dat wel door zich in nadere verbindtenis te stellen met de naburige coloniesteden op Chalcidice en met de vrije staten van Griekenland zelf, die van lieverleê, te midden van eigen verdeeldheid, de morele en politieke veerkracht des lands begonnen te bevroeden. Inzonderheid was dit het geval onder Archelaus (413—399 v. C.), die steden en sterkten, land- en straatwegen aanlei, akker- en bergbouw, handel en nijverheid bevorderde, de grieksche hoplitentactiek en kunstbeschaving overplantte en zijn hof voor uitgedreven diplomaten en staatslieden, voor dichters en kunstenaars [Euripides, Agathon, Zeuxis, Timotheus] open zette (Thuc. II. 100; Plato Gorg. p. 471; Theag. p. 124). Deze vooruitgang op de baan van grieksche civilisatie en cultuur werd eene wijl gestoord en gestremd door eene in den boezem der aristocratie geboren reactie, die de rust, ja 't bestaan des rijks door herhaalde zamenspanningen en hofintrigues in de waagschaal stelde.

Te midden van de ebbe en vloed dezer partijschappen gelukte het Amyntas II alleen, om zich een tal van jaren,

zoo goed en kwaad als hij kon, in 't bezit der wankele kroon te handhaven (393—370). Het hand over hand toenemend verval van Macedonie verhoedde zijn jongste zoon Philippus, die onder woelingen en wederwaardigheden geboren en opgegroeid was, doch tevens, gedurende zijn verblijf als gijzelaar te Thebe, eene grieksche opleiding genoten had. Door allerlei zamenzweringen en hinderlagen van kroonpretendenten en partijhoofden heen baande hij zich rechtstreeks en met vasten voet den weg tot de voorvaderlijke heerschappij (359). Na met één slag de grenzen des rijks van de diep ingedrongen Thraciers en Illyriers schoon geveegd te hebben (Diod. XVI. 2—4, 8; Justin. VII. 6), verbeterde hij het huishoudelijk bestuur en finantieel beheer van staat; vulde uit kroondomeinen, oorlogsbuit, schattingen, tollen en bergwerken de schatkist aan; mengde Grieken en Macedoniers, Paeoniers en Illyriers ondereen, door middel van colonisatie over en weer; opende nieuwe wegen en hulpbronnen voor handel en verkeer; legde arsenalen en stoeterijen aan en schiep eene tot dus ver in Macedonie onbekende marine (Arr. Anab. VII. 9). Bovenal echter reorganiseerde Philippus het leger en 't krijgswezen, wel overtuigd dat een macedonisch koning, om machtig te zijn en te blijven, even als in de grieksche heldeneeuw, te gelijk als generaal moest optreden (*ἀμφότερον βασιλεύς τ' ἀγαθὸς κρατερός τ' αἰχμητής*), niet met het doel om over de zijnen den despoot of tyran te spelen, maar om hun den weg tot eer en roem, tot overwinningen en veroveringen, tot grootheid en heerschappij te openen. Daarom liet hij wijsselijk bij al zijne hervormingen de nationale rechten zijner vrijgezinde onderdanen ongekrenkt; door gunsten en gaven, maar meer nog door welgemeende sympathie, verbond hij den ridderlijken adel aan zijn troon en persoon, op zijne hofbanketten, op zijne jachtpartijen en veldtochten, ten einde

zich te aller ure en tijd van hunne vaardige ondersteuning en hulp verzekerd te kunnen houden. Gelijk die adel, welke in vrede den rang van staatsraad, in oorlog dien van krijgsraad bekleedde, aan den koning gehecht en verknocht was, zoo de volksklasse, het gros der bevolking, aan den adel. Naardien nu Philippus, door wijze maatregelen, zijne belangen tot die zijner natie of (wil men) de belangen zijner natie tot de zijne wist te maken, was het niet de koning, niet de generaal alleen, die eigenmachtig onder de wapens riep en oorlog voerde ter bevrediging van persoonlijke eerzucht; het dienstdoende leger, ja wat meer is, de geheele natie was voor zich zelve met zijne binnen- én buitenlandsche politiek ingenomen, zoodat ze zich niet als een blind of slaafsch en daardoor onbruikbaar werktuig in de hand van den veroveraar overgaf, maar de welberekende plannen, die ze hem hielp uitvoeren, begreep en waardeerde, de vaderlandsche gevoelens, die hem bezielden, omhelsde en deelde. Zoo doortrok en overschaduwde de militaire geest het burgerlijk bestuur al meer en meer.

De onderworpen of verbonden volkeren eerbiedigde Philippus niet alleen in hun verschillende nationaliteit, maar ook maakte hij van ieders eigenaardig soort van wapenhandel en wapenrusting een schrander gebruik naar gelang der veelvuldige en velerlei behoeften en benoodigdheden ter volmaking van zijn krijgswezen en ter volvoering zijner krijgsplannen, ten einde op die wijze in het zamengestelde raderwerk eenheid van spanning, van krachtsontwikkeling en werking te brengen. Hij was de eerste, die in de politieke wereld gevoelde, dat al wie zich naar buiten wil doen gelden, beginnen moet met van binnen krachtig en eendrachtig te zijn.

Het militaire stelsel van Philippus berustte geheel op de grondslagen der strategie en tactiek, zoo als die zich

gedurende de laatste jaren onder de handen van Epaminondas, Iphicrates en andere der krijgskundigste condottieri tot eene aanzienlijke hoogte ontwikkeld had uit eenvoudige beginselen. Immers de oud-grieksche legers bestonden uit enkel burgers, die in tijd van nood voor vrijheid en vaderland opkwamen, om als hopliten, in ééne en dezelfde zware wapenrusting, in ééne slaglinie, die der phalanx, te strijden. Die phalanx vormde eene massa van dicht ineengesloten gelederen, die geheel en alleen voor en op *offensive* bewegingen berekend was. Aanvallen in 't open, vrije veld, voorwaarts dringen in een drom, vechten en verslaan was één en hetzelfde werk van allen gezamentlijk en gelijkelijk, niet zelden 't werk van één oogenblik, altoos het werk van onstuimige dapperheid en onvertsaagden moed. De eerste schok was 't die besliste. Werden hare linie en gelederen verbroken, dan raakte zij 't verband kwijt en moest het onderspit delven. Van cavallerie werd daarnevens weinig of geen werk gemaakt, omdat het, zoo als Xenophon (Anab. III. 2. 18) zegt, de *manschappen* waren, die den veldslag moesten beslissen. Aan zwenken en manoeuvreren rechts of links, voor- of achterwaarts, aan oogenblikkelijk partij trekken van toevallige kansen en omstandigheden was niet te denken, zoolang men nog geen *lichte* troepen als integrerend bestanddeel der nationale legers kende en geen opzettelijk *defensive* operaties uitvoerde. Op den terugtocht der 10,000 Grieken uit het hart van Azie tot naar de westkust van Klein-Azie (400) leerde de dagelijksche ondervinding te midden van vijands land, bij de afwisseling van terrein, van bergen en dalen, van hoogten en laagten het onvoldoende der phalanx, daar zij niet meer aan te vallen, maar zich al marcherende en retirerende voet voor voet te verdedigen hadden. De nood, de beste leermeester, dwong hen om de gelederen in colonnes en compagnieën

te splitsen en kleinere korpsen te formeren, die zich konden reppen en roeren, naar de behoeften van 't oogenblik en van het terrein en zich even gemakkelijk in de voor- of achterhoede als in de flanken lieten posteren. Deze cardinale verbetering werd op griekschen bodem door Iphicrates tot een volledig en duurzaam stelsel ontwikkeld. Alles werkte daartoe meê. De burgerij, die vroeger in tijd van oorlog den lande vrijwillig gediend had, liet zich sedert lang door geoefende, lichter gewapende huursoldaten vervangen, als daar zijn thracische en arcadische scherpschutters, rhodische slingeraars, cretenzische boogschutters (Xenoph. Hipp. IX. 4 *πανταχοῦ τὰ ξενικὰ ὁρῶ εὐδοκιμοῦντα.* Verg. ook Hell. IV. 4. 14). Daar deze, ook na den afloop eener expeditie, om de soldij en om de eer in active dienst bleven, kregen hunne aanvoerders (*ξεναγοί*) daardoor de beste gelegenheid, om hen in oorlog zoowel als in vredestijd bij zich in de school te nemen, hen te dresseren en te laten exerceren, te voet en te paard, met wapens en uniformen van allerlei maaksel en soort, in allerlei wendingen en evoluties zoowel vóór en na als in 't gevecht. Daardoor werd het hoplitenleger, de zwaarlijvige phalanx geindividualiseerd en met rappe, buigzame leden voorzien *).

Herschiep Iphicrates de lichte linietroepen, Epaminondas deed op eene andere wijze de slagorde en krachten der phalanx aan een doelmatiger gebruik beantwoorden. In plaats van de rechte slaglinie (*ὀρθία φάλαγξ*) bracht hij de schuinsche of scheve (*λοξὴ φάλαγξ*) in zwang: eene slaglinie met ongelijke fronten aan weerszijden, waardoor de eene vleugel eene offensive, de andere, als re-

*) In dien geest laat Polyaenus (III. 9. 22) Iphicrates zeggen, dat de phalanx het harnas, de lichte troepen de handen, de ruiters de voeten de generaal het hoofd des legers is.

serve, eene defensive bestemming kreeg, om elkander te kunnen steunen en aflossen. Te dien einde zocht hij de sterkte niet in de lengte en breedte der gelederen, maar in de diepte, tot een aantal van 50 man toe. Ter duurzame bevestiging echter der uit deze verbetering voor 't krijgswezen voortgevloeide voordeelen ontbrak het nog aan staande legers, waarvan in de vrije republieken van Griekenland geen sprake kon zijn, aangezien uit tijdelijke behoefte alleen eene gewapende macht opgeroepen of in dienst genomen werd. Demosthenes was de eerste, die de Atheners het voorstel deed (Phil. I § 19 sq.), om een staand vrijkorps, dat zich zelf uit den oorlog bezoldigen zou, op te richten; 'twelk natuurlijk geen bijval vond, omdat zulk een hulpmiddel niet alleen in vrede de finanties uitgeput, maar ook regelrecht tot eene soldatenkaste of soldateska had moeten leiden: getuige Argos, waar de duizend gewapenden de democratie omvergeworpen hadden (Thuc. V. 81; Aristot. Pol. V. 4). Een particulier had het nog veel minder durven wagen, om een staand leger op de been te brengen of in garnizoen te leggen. Daarin verried zich immers op 'tzelfde oogenblik de onverholen toeleg op tyrannie. En wat kende de Griek afschuwelijker dan een tyran? Niemand anders kon een garde of staand leger noodig hebben. Zoo was het dan ook een tyran, namelijk Iason van Pherae, die 't allereerst ter bevestiging en uitbreiding zijner binnen- en buitenlandsche macht staande huurtroepen hield: een vreemdenlegioen ten getale van 6000 man.

Deze en nog andere verbeteringen meer, door Iphicrates *), Epaminondas †) en Iason §) in het militaire stelsel aangebracht, ging Philippus op zijne beurt over-

*) Diod. XV. 44; Nep. Iphicr. 1.
†) Arr. Tact. c. 26; Ael. Tact. c. 30; Polyaen. V. 16. 2; Frontin. II. 3.
§) Xenoph. Hell. VI. 1. 4 sq.

REICH ALEXANDERS DES GROSSEN

336-323 vor Chr.

Maßstab 1:24 000 000

0 200 400 600 800

Kilometer.

Feldzüge Alexanders

Schlacht bei Issos.
Perser *Makedonier*

- Medisches Reich
- Lydisches "
- Babylonisch."
  (Im 6. Jahrhundert vor Christus)
- Perserreich beim Tode des Kyros 525
- *Eroberungen unter Kambyses 529-522*
- *" " Dareios Hystaspis 521-485*
- Perserreich unt. Dareios Kodomannos 325
- Makedonisch. Reich *(beim Regierungsantritt Alexanders des Großen.)*
- *Vom Makedonisch. Reich abhängige Staaten.*

Die Reiche der MEDER u. PERSER.
Maßstab 1:48 000 000

PONTUS EUXINUS

MARE INTERNUM

MARE HYRCANUM

SINUS PERSICUS

SINUS ARABICUS

MARE ERYTHRAEUM

Nearchus mit der Flotte

30 35 40 45 50 55 60 65 70 östl. v. Greenwich

Meyers Konv.-Lexikon, 6. Aufl. Bibliographisches Institut in Leipzig. *Zum Artikel „Alexander".*

nemen en combineren, waardoor hij ze tevens volmaakte. Hij bracht zwaar- en lichtgewapende cavallerie en infanterie tot één geordend ligchaam, tot ééne staande legermacht te zamen en dat wel (hetgeen zijn werk de kroon opzet) uit geboren Macedoniers, uit eigen landskinderen, die niet, als de huursoldaten van Iason, *tegen*, maar *voor* de ingezetenen, voor *eigen* huis en haard te velde trokken en vochten *). Hiermeê was het eenig ware doel getroffen. Door geregelde lichtingen schiep hij eene nationale militie en vulde den blijvenden kern der macedonische armee gestadig met frissche krachten en jonge elementen aan †).

Uit den bloem der krijgs- en eerzuchtige ridderschap nam Philippus de kaders der garde te paard, die uit het jongere geslacht der dienstdoende pages (*παῖδες βασιλικοί*) aangevuld werd (Arr. Anab. IV. 13. 1; Curt. V. 1. 42; VIII. 6. 2). Deze garde of zware ruiterij (*οἱ ἑταῖροι ἱππεῖς*) telde districtsgewijze 8 escadrons (*ἶλαι*) of liever 15 als 't oud-dorische getal §), waarbij nog als 16de kwam de *ἴλη βασιλική* of 't *ἄγημα* onder 't bijzonder commando des konings. In 't veld op den rechter- of offensiven vleugel geposteerd, wedijverde zij met de wereldberoemde thessalische ruiterij, die op den linker- of defensiven vleugel stond (zie Mützell op Curt. V. 2. 2. p. 396—398).

Uit de weerbare manschap der macedonische platteland- en stadbewoners werd de phalanx of 't zware voetvolk (*ἡ μακεδονική φάλαγξ, οἱ πεζέταιροι*) zamengesteld. Zij was volks- of provinciesgewijze in 6 regimenten (*τάξεις*) verdeeld en vertegenwoordigde, als het centrum des legers,

---

*) Aristot. Pol. V. 8. 6 *φυλακὴ βασιλικὴ μὲν πολιτική, τυραννικὴ δὲ διὰ ξένων.*

†) Opmerking verdient dat deze ontwikkelingsgang der tactiek zich onder bijna gelijke verschijnsels in de Middeleeuwen herhaalt.

§) Rüstow u. Köchly, *Gesch. des griech. Kriegswesens* p. 243.

met hare zamengepakte drommen, met haar physiek en numeriek overwicht, het gros der natie, tegenover de ruiterij als den kern des legers (Mütz. l. c. p. 400—403). Dit hoplitenkorps, in de allerzwaarste verrichtingen van den wapenhandel stelselmatig geoefend en aan de strengste tucht gewend, op het slagveld door de ruiterij aan de vleugels en door de lichtere infanterie in de flanken voor overrompeling en overvleugeling beveiligd, werd te recht als onweerstaanbaar, ondoordringbaar en onverbreekbaar geroemd *). In eene slagorde van 16 tot wel 30 gelederen diep, man voor man op een afstand van 3, soms van 1½ voet, schild aan schild, met pieken (σάρισσαι) van 24 voet (die, door ieder horizontaal over de schouders van zijn voorman geveld, vóór 't front uit de 6 eerste gelederen in eene afgaande rij borstelig uitstaken), drongen en stuwden de phalangiten met al de zwaarte van hun lijf als een ijzeren muur op †). Onder Iphicrates stonden er maar 8 man diep en staken er maar 3 speeren uit het front; bij Epaminondas, die wel de meerdere diepte en getalsterkte had, ontbraken de speeren. Philippus

---

*) Nadere bijzonderheden bij Arr. Tact. c. 10; Aelian. Tact. c. 9. Zie ook Nieb. R. G. III. 545 sq.; Haase in *Ersch u. Gruber's Encycl.* III, 21 p. 411 sq.; *Bibliothèque histor. et militaire* I. 26—38.

†) De lengte der macedonische pieken (16 ellen) wordt, tegen 't vast eenstemmige getuigenis der Ouden, door Rüstow en Köchly bl. 238 verv. gewraakt en op 14—16 voet berekend, op grond dat ze anders onhandelbaar geweest zouden zijn, daar zelfs eertijds de Zwitsers en landsknechten spiessen droegen van pl. m. 11½—17 voet en dan nog zonder schild. De gewone opgave verklaren ze uit de verwarring van πῆχυς en πούς, dat beide door π. geabbrevieerd werd. Tegen dit gevoelen ijvert Grote, *History of Greece*, tom. XII. p. 101—104 (NYork).

Beschrijvingen der maced. phalanx leveren Polyb. XVIII. 12 en 13; Arr. Tact. c. 12; Liv. XXXII. 17; XXXIII. 8 sq.; Curt. III. 2. 13: *Macedonum acies, torva sane et inculta, clipeis hastisque immobiles cuneos et conferta robora virorum tegit. Ipsi phalangem vocant, peditum stabile agmen; vir viro, armis arma conserta sunt; ad nutum monentis intenti signa sequi, ordines servare didicere.*

vereenigde de diepe gelederen met de lange wapens en schiep zich zoo een legerkolos, die nog in later eeuw de Romeinen op 't eerste gezicht het noodige ontzag inboezemde (Polyb. XXIX. 6. 11; Liv. XLIV. 40).

Tot tegenhanger der bloksgewijze ineengepakte en geperste phalanx diende het lichter gewapende, leniger en voor colonnes vatbare korps der hypaspisten (ὑπασπισταί), d. i. schildknapen of trawanten, eene garde te voet, met eene keurbende (ἄγημα) in hun midden, even als het geval was bij de garde te paard, met welke zij in de slagorde het offensive element vertegenwoordigden. Zij waren naar 't model der peltasten van Iphicrates georganiseerd en laten zich gevoeglijk met de pandoeren, croaten en bergschotten der nieuwere oorlogen vergelijken (Mütz. l. c. p. 398—400).

Uit de contingenten der naburige bergvolken, als daar zijn de Thraciers, Agrianiers enz., werd de lichte infanterie (ψιλοί) van jagers, slingeraars en boogschutters zamengesteld, overeenkomstig de eigenaardige krijgsmanier van ieder volkstam in 't bijzonder; terwijl de Paeoniers en sarissophoren (σαρισσοφόροι), als een soort van lanciers of kozakken, de lichte cavallerie formeerden.

Ook in de artillerie en genie bleef Philippus niet ten achteren en hoe uitmuntend hij het voorbeeld der grieksche zeestaten, die 't eerste dit gedeelte der krijgswetenschap in zwang gebracht hadden, wist te volgen, toonde hij in 't beleg van Perinthus en Byzantium (341) met behulp van den Thessalier Polyidus, wiens beste leerlingen (Diades, Chaereas, Posidonius, Crates) later als ingenieurs en mineurs Alexander's vanen volgden *).

*) Het hier ter loops aangeroerde onderwerp wordt in alle bijzonderheden uitvoerig en naauwkeurig, als nergens elders, behandeld door Rüstow en Köchly t. a. pl. p. 232 verv. Zie ook Sintenis in zijne Inleiding op Arr. Anab. p. XIX—XXVII en Grote, XII. 54—67. Onder Alexander ontwikkelt zich de macedonische tactiek ten volle. Daarover later.

Met een zoo door en door gedresseerde en zoo krachtig georganiseerde legermacht van nagenoeg 18,000 man zware en 6000 man lichte linietroepen, van 2000 man tirailleurs en 3000 man ruiterij viel 't eenen staats- en krijgsman als Philippus licht, om Griekenland, welks zwakheid en onmacht hem sterker maakte dan de fijnste tactiek of politiek en het fijnste goud dit kon, te onderwerpen. Tegenover in- en uitwendige verdeeldheid en factiegeest stelde hij eenheid van plan en van uitvoering, zamenwerking van morele en materiele krachten, tegenover weifeling en slapheid vastberadenheid en energie, tegenover onbeperkte vrijheidszucht ridderlijken volksgeest, tegenover vrijkorpsen van huurlingen die voor geld, geoefende rekruten die voor de eer vochten, in één woord, tegenover een schitterend voorleden stelde hij eene schitterende toekomst. Kon de kans twijfelachtig, de uitslag dubbelzinnig zijn? neen. Was die anders te wenschen? evenmin; zoo waar in alles en overal het zwakkere zich onvermijdelijk verliest en overgaat in het sterkere, ten spijt van eene kleine minderheid, die den doorbrekenden stroom nog tracht te keeren. Deze uitkomsten zijn dan ook geen gevolg van een blind toeval of onverbiddelijk noodlot, met welken troost de Grieken zelf zich in hunne vernedering zochten te paaijen; geen ondoorgrondelijk voorbestel der godheid, waarin de nieuwere tijd te vaak den eenigen sleutel voor groote gebeurtenissen zoekt; maar van den even onweerstaanbaren als redelijken eisch en den door zich zelven afgebakenden loop der tijden. Die richting werd bepaald door het zedelijk overwicht van Macedonie, dat, hoe verre ook bij Griekenland in kunsten en wetenschappen achtergebleven, juist ten gevolge van die minder verfijnde beschaving veel bezat van 'tgeen de Grieken ontbrak en buiten hunne schuld ten eeuwigen dage moest blijven ontbreken, al werd er ook de behoefte

diep aan gevoeld. De Macedoniers, van griekschen oorsprong, van grieksche geaardheid, leefden onder politieke en maatschappelijke toestanden, die 't midden hielden tusschen de twee uitersten van grieksch republicanisme en oostersch despotisme, tusschen grieksch provincialisme en oosterschen kastegeest: toestanden, die zich voordoen 1°. in de erflijke monarchie, beperkt door oude herkomsten en burgerlijke vrijheden, bij wier genot de natie zich aan den troon verbonden gevoelde; 2°. in eene nationale, door en buiten den oorlog, in velerlei strijd geoefende armee, met bevordering naar verdienste; 3°. in eene vatbaarheid voor hooger beschaving, door vreemde elementen in zich op te nemen zonder opoffering van eigen individualiteit. Het macedonische volk was de forsche, door lange jaren in vasten bodem diepgewortelde stam, waarop een grieksche loot geënt werd, om tot een boom op te groeijen, die onder zijne schaduw de halve wereld koesterde en haar met de schoonste vrucht, die van veredeling en uitbreiding van den waren geest der vrijheid, beweldadigde. En dat de stoute ontwerpen, die daartoe den weg moesten banen, niet de luim of inval waren van een eerzuchtigen woelgeest, maar de vrucht eener rijpe overtuiging en algemeene behoefte, blijkt het beste uit de omstandigheid, dat, zoodra Philippus onverhoopt van het tooneel geroepen was, Alexander, in wien die zelfde geest der eeuw zich nog treffender vertegenwoordigde en zich nog krachtiger verwezenlijkte, als plaatsvervanger zijne taak overnam en ten uitvoer bracht. Hij deed dit, gerugsteund door de hulpmiddelen hem door zijn vader nagelaten: een welvarend rijk, een trouw en geoefend leger, een staf van groote generaals in de school des oorlogs opgekweekt (Parmenio, Philotas, Nicanor, Meleager, Perdiccas, Coenus, Clitus, Antipater enz.).

Het is een ijdele vraag, waartoe zich zelfs een man

als Niebuhr verleiden laat, of Alexander *zonder* die hulpmiddelen en in geval hij zich die zelf had moeten scheppen, wel ooit zoo ver gekomen was *).. Bij zulke casuistische vragen verdwaalt men in een doolhof van mooglijke onmooglijkheden en onmooglijke mooglijkheden: het komt er maar alleen op aan, *in hoe verre* en *hoe* hij zich van de gegeven hulpmiddelen ter volvoering zijner plannen bediende; omdat daarin alleen de waarde zijner individualiteit opgesloten ligt en dan zeker behoorde er voor een 20jarig jongeling oneindig meer talent en genie toe, om zich door oudgediende snorrebaarden en op 't veld van eer beproefde generaals te doen eerbiedigen en gehoorzamen, dan door zijn eigen creaturen, die alles aan zijne persoonlijke gunst verschuldigd waren en met hem stonden of vielen. Alexander moeten we dus als Alexander, d. i. in zijn eigen karakter zoowel als in en uit zijn tijd leeren kennen en waarderen, door hem aan 't hoofd der zijnen voet voor voet te volgen in zijne krijgsplannen en operaties, in zijne marschen en veldslagen, in één woord in het systeem en de methode zijner strategie en tactiek; in de electriserende kracht zijner woorden en daden; in het bemachtigen van vast onneembare vestingen zoowel als in het aanleggen en bevolken van nieuwe steden en sterkten; in het doorworstelen van onmeetlijke zandwoestijnen; in het overtrekken van ontoeganklijke bergketens en van reusachtige rivieren; in het ondernemen van gewaagde zee-

*) Nieb. *Vortr. üb. alte Gesch.* II. 421. Even onvruchtbaar is eene soortgelijke redenering van Livius (IX. 17—19) of Alexander *casu quo* de Romeinen zou hebben overwonnen, ja dan neen, waarbij hij natuurlijk tot een negatief besluit komt, hoewel Nieb. R. G. III. 195 het tegengestelde betoogt; terwijl Timagenes en andere grieksche geschiedschrijvertjes weêr volhielden, dat de Romeinen zich terstond op genade en ongenade zouden overgegeven hebben; weshalve dan ook Plut. de fort. Rom. c. 13 niet in gebreke blijft om in Alexander's vroegen dood een geluk voor Rome te zien. Verg. Grote, XII. 260 sq.

tochten en ontdekkingsreizen; in de bevestiging van zijn wereldrijk binnen weinige jaren op zoo hechte grondslagen, dat daaruit jeugdige staten konden opschieten, die honderden van jaren de wereldgeschiedenis beheerschen, om dan gezamentlijk in het nog krachtiger verband van 't romeinsche regeringstelsel opgenomen te worden. Dit alles zullen we hem zien volbrengen volgens een welberekend plan en een even geregelden gang als dien der zon, niet met den voorbijgaanden vuurgloed van een meteoor, zoo als dat b. v. het geval was met Karel XII van Zweden, die ook op zijn 18de jaar half Europa deed sidderen, om op zijn 30ste als een berooide vreemdeling en bedelaar in zijn land terug te keeren. Door ons in dier voege van Alexander's leven en daden rekenschap te geven, zullen we bevinden dat hij, buiten zijne overige gaven van ligchaam en geest, in zijn karakter twee schijnbaar tegenstrijdige eigenschappen vereenigde als geen regent of veldheer vóór of na hem: *zelfbewustheid* en *zelfbeheersching*. Door die zelfbewustheid begreep hij klaar en helder, *wat* hij wilde en *wat* hij moest, met één enkel doelwit voor oogen, waaraan hij alles te koste lei; die zelfbeheersching leerde hem, *hoe verre* hij gaan moest, om niet alles op één teerling te zetten, om zijne krachten niet te buiten te gaan of te verspillen en zoodoende zijn eigen werk te vernietigen. Met zulk eene overtuiging, met zulke beginsels gevoelde Alexander zich in staat en was hij inderdaad bij machte, om de twee van nature vijandigste werelddeelen niet alleen in onderling verkeer van handel en materiele betrekkingen, maar vooral in gemeenschap van geestbeschaving te brengen; waardoor hij het allereerst den van ouds her bestaanden slagboom tusschen volken en volken, het ingekankerd vooroordeel tegen barbaren, het tot dus ver gehuldigde afsluitingssysteem in de politiek vervallen deed, evenzeer als in de

godsdienst. Immers sedert Alexander leerden de nationale of staatsgodsdiensten, die ieder volk der oudheid in 't oosten en westen er in 't bijzonder op na hield, zich met elkander verdragen en verzoenen [theocrasie]; waardoor de koninklijke weg tot eene *algemeene* godsdienst gebaand werd; hetwelk alles in zijne naaste en latere gevolgen blijkbaar strekte, om duurzame grondslagen te leggen en een ruimer terrein af te bakenen voor de bevestiging en uitbreiding van materiele en intellectuele, van echt en algemeen menschelijke beschaving.

Trachten we dan nu op dusdanige wijze Alexander in het ware licht van zijn historisch karakter te beschouwen, dan zullen we een sleep van romantische anecdoten à la Plutarchus en theatrale schijnvertooningen à la Curtius kunnen en moeten afsnijden; al gaan die heden ten dage nog wel voor de onmisbare ingredienten der levensbeschrijvingen van groote mannen door. Het schijnt ons menschen veel moeite te kosten, om ons boven den wansmaak van het wonderbaarlijke en boven den indruk van voorteekens te verheffen; misschien wel, omdat we gaarne alles wat boven onze eigen krachten gaat, voor onuitvoerbaar, voor meer dan menschenwerk houden en op rekening brengen van hoogere machten, goede of kwade geesten. Alexander is een dergenen, die het meest van allen met zulk een stralenkrans van wonderverschijnsels en visioenen gezegend is geworden. Vóór zijne geboorte, gedurende de zwangerschap zijner moeder Olympias (eene vrouw van eene opgewonden bacchantennatuur), ontbrak het er niet aan; met niet minder phantastische bloemen is zijne wieg opgesmukt, even als zijn geheele leven in allen ernst, ook bij de betere geschiedschrijvers, overvloeit van geheimzinnige teekens en stemmen van boven, waaraan grootere waarde gehecht wordt dan aan de kracht van 't redelijk verstand en de eenvoudige waarheid der

feiten. Ja, na zijn dood is hij om strijd door Grieken en Perzen, door germaansche en romanische volkstammen, in een tooverwereld van verdichting en phantasie overgebracht, in een poëtisch-mythischen fabel- of romanheld herschapen.

Alexander deelt dit lot met Karel den Groote, aan wiens naam zich insgelijks een cyclus van ridderromans en legenden knoopt, die het geheele tijdperk der Middeleeuwen vult. Zij beide toch waren 't, in wier personen zich alle hoogere elementen der toenmalige wereld vertegenwoordigden en de droomen eener wereldmonarchie verwezenlijkt schenen; zij waren de zonnen, waarom zich aller gedachten en uitzichten, alle kennis en wetenschap, alle godsdienst en beschaving bewogen. En even als onder de handen van den aartsbisschop Turpijn c. s. Karel's leven en daden tot onkenbaar wordens toe gevarieerd werden, zoo kwamen er al spoedig, met name in Aegypte, gedurende 't alexandrijnsche tijdvak, fabel- en leugenachtige geschiedverhalen over Alexander in de wereld, die zeker lang en telkens verder uitgesponnen bij overlevering van mond tot mond gingen. Op de alexandrijnsche legende berust de roman van een zekeren Aesopus (waarschijnlijk een product der 4de eeuw, in een slecht en bedorven mikmak van oud- en nieuwgrieksch), die, onder den naam van het volksboek van Callisthenes, de populairste lectuur in het byzantijnsche rijk was tot aan 1453 toe en in allerlei gedaanten en afschriften rondwandelde *). Van dezen Pseudo-Callisthenes vervaardigde Julius Valerius (denkelijk in de 5de eeuw) eene vertaling onder den titel

*) De oorspronkelijke tekst is voor 't eerst volledig uitgegeven door C. Muller (Parijs bij Didot, 1846). Vergelijk Letronne in *Journal des Savans*, 1818 p. 614 verv.; Droysen, *Gesch. des Hellenismus* I. 711 verv.; Berger de Xivrey in de *Notices et extraits de la biblioth. du Roi*, tom. XIII. p. 161—306; Creuzer, *Histor. Kunst* p. 383.

van *Res gestae Alexandri Macedonis translatae ex Aesopo Graeco* *), die de reis rondom de halve wereld deed en benevens de *Historia de proeliis Alexandri* de hoofdbron werd van tallooze navolgingen in proza en poezij †).

Hoe deerlijk Alexander's leven en daden in den volksroman van Callisthenes mishandeld en onder een kinderlijk naieve of wel kinderachtig laffe stoffaadje van toovenarijen en wonderen bedolven werden, valt kwalijk te zeggen of te gelooven. Als een staaltje dit ééne. De aegyptische koning Nectanebus, die er als duizendkunstenaar en astroloog een hoofdrol in speelt, verschijnt te Pella in Macedonie, beklimt er als draak vermomd ter sluips de sponde van Olympias en voorspelt haar de geboorte van een zoon, die de wereld regeren zal; legert zich vervolgens voor 't bed, om Philippus er van af te weeren en helpt als vroedmeester, onder het trekken van den horoskoop, de door barenswee verscheurde Olympias, die op 't oogenblik harer verlossing hemel en aarde doet daveren. Met die geheimzinnige geboorte van Alexander staat in verband eene verklaring hem later door de profeten te Memphis gegeven omtrent een heilig standbeeld van zwarten steen, opgericht ter eere van den alwetenden en almachtigen Nectanebus, die hun bij zijne vlucht uit Aegypte voorspeld had, dat hij eens in verjongde gedaante en in volle zegepraal terug zou keeren. Zóó 't eene naar 't andere, alles even romanesk en grotesk. Met den tijd werd het er natuurlijk niet beter op. Vooral na keizer Hadrianus, die ook uit pure liefhebberij de handen sloeg aan eene geversificeerde Alexandrias, wedijverde het oostersch en westersch vernuft in 't al bonter en bon-

*) Uitgegeven door A. Mai (1817); ook door C. Muller (1846) onder den tekst van Callisthenes.

†) Zie Baehr, *Gesch. der Röm. Litt.* § 365.

ter schakeren van dit vreemdsoortige weefsel. Edoch beide op een eigen manier. De Grieken b. v. laten den persoon van Alexander meer ongeschonden; bij hen is en blijft hij, die hij was, de macedonische, de nationale held, die als Europa's wreker Azie aan zijne voeten gebogen ziet, boven alle godenzonen en menschenkinderen in roem verheven; maar het terrein, het tooneel zijner bedrijven, als hun ten eenenmale vreemd, het raadselachtige der nieuwe wereld door Alexander ontsloten, gaf hunne verbeelding rijke stof tot schilderingen van onbestaanbare natuurtafereelen en andere duizendvoudige zeldzaamheden van dieren en planten, van landen en volken. Den Oosterlingen daarentegen was de localiteit van nabij bekend en hun van dien kant de deur der wonderen gesloten; daarom was 't Alexander zelf, met wien het spel hunner phantasie zich bij voorkeur bezig hield; hij was 't, wien zij aan het Westen misgunden, wien zij zich tot elken prijs met kunst en vliegwerk moesten toeëigenen, ten einde hun nationalen trots te paaijen en de eer van den onvergankelijken troon van Cyrus te redden. Hier opende zich een ruim veld van verdichting en zoo werd Alexander als Secunder (Iscander) in een geboren Pers herschapen, zoon des keizers (sjach) Darab I (Darius Ochus) en eener dochter van koning Philippoes van Roem (Westland), die zijn van geest en ligchaam zwakken stiefbroeder Darab II (Darius Codomannus) de kwalijk toevertrouwde kroon ontneemt, om in de korte levensjaren hem gegund de perzische heerschappij door dapperheid en ridderdeugd, door wijsheid en gerechtigheid tot een weergaloozen luister te verheffen en de grenzen des rijks tot in Indie en China uit te breiden. Of wel verpandt hij zijne dienst vrijwillig aan de eenig ware en wettige dynastie der Perzen, als de voorbestemde wereldmonarchie, om later, tot loon zijner heldendaden, als bij erfopvolging met de per-

zische kroon begiftigd te worden *). Hoe 't zij, in de perzische sprookjes en ridderromans wordt hij als de nationale held gevierd en bekleedt onder anderen in den Sjanameh ('t Koningsboek) van Firdusi en in den Iscandernameh ('t Alexanderboek) van Nisami naast den wereldberoemden Roestum eene eerste plaats. Ook de Arabieren bezitten hun Alexanderroman, maar in den trant der duizend en één nachtvertellingen. In den Koran heet hij een profeet, die, nood en dood getroost, de voor eeuwig verborgen bron der onsterflijkheid opzoekt. Voorts deden de Joden er nog van 't hunne bij, ook al om een slip van Alexander's mantel aan te raken, door hem te Jeruzalem den eenigen God van Israel in den tempel zijne hulde en offers te laten brengen †).

Gedurende de kruistochten mengelden en slingerden al deze wonderverhalen en legenden uit het Oosten en Westen in de bontste verscheidenheid dooreen. Hieruit werd eene legio Alexandriaden geboren, waaraan vast elke der europesche naties hare schatting leverde §). In deze stukken werd niets meer of minder dan oostersch fatalisme, grieksch polytheisme, christelijk fanatisme, ridderlijk romantisme dooreen geklutst, met halsbrekende anachronismen en zinverbijsterende tooneelveranderingen, hier en daar evenwel met aandoenlijke episoden doorvlochten. De avonturen van Dionysus, Hercules en Ulysses herrezen

*) Malcolm, *History of Persia*, tom. I. ch. 5.

†) Flav. Josephus, Antiq. Jud. XI. 8. Al de hiertoe verder behoorende ongerijmdheden bij Ste-Croix, *Examen crit.* p. 523—576, die er een heilig geloof aan slaat.

§) Zie Gervinus, *Gesch. d. deutsch. Nationallitt.* I. 278—293; Cholevius, *Gesch. d. deutsch. Poesie* I. 59—94; Jonckbloet, *Gesch. der middelnederl. Letterk.* II. 400—448. Voor de kennis der bronnen zij verwezen naar: *Das Alexanderlied des Pfaffen Lamprecht; nebst Uebersetzung sämmtlicher oriental. u. europ. Quellen der Alexandersage, von H. Weissmann*, 1850.

te midden van pelgrimages en visioenen van martelaars en heiligen; het gebied der zichtbare en onzichtbare natuur werd met al hare verborgenheden en krachten rondom Alexander's persoon gegroepeerd; de poorten van hel en hemel, de gewesten der lucht en de wateren der zee, de eindpalen der aarde en de lustwaranden van 't paradijs deden zich voor zijne blikken en schreden op. In zulk een tooverwereld van hersenschimmige en allegorische beelden, droomen, phantasieën en fabels is alle kleur van tijd en plaats en de grenslijn tusschen waarheid en logen ten eenenmale uitgewischt, zoodat de historische critiek zich bij het schiften van zoo ongelijksoortige bestanddeelen tot volslagen wanhoop gebracht ziet.

Is 't nu maar al te waar, dat onder de handen van redekunstige geschiedschrijvers der oudheid en van mystieke romandichters der Middeleeuwen het leven, ja de geheele persoonlijkheid van Alexander verduisterd en beneveld is, dan dienen we ons des te eerder te vergewissen omtrent de echte en zuivere bronnen, waaruit we bij de behandeling van ons onderwerp te putten hebben. De echtste en zuiverste bronnen zijn buiten kijf de gelijktijdige, uit de pen van oor- en ooggetuigen gevloeid. Bezitten we die nog uit de dagen van Alexander en in den oorspronkelijken vorm, gelijk dit bij Karel den Groote 't geval is? Neen of op zijn hoogste in losse fragmenten en latere excerpten. Het geringe overschot, uit de schipbreuk der tijden bewaard gebleven, is verzameld in R. Geier's *Alex. M. histor. scriptt. aetate suppares* (Lips. 1844) en C. Muller's *Scriptt. rerum Alex. M.* (Paris. 1846 *). Alexander zelf,

*) Deze fragmenten zijn van Callisthenes, Anaximenes, Marsyas, Onesicritus, Nearchus, Androsthenes, Clitarchus, Ptolemaeus, Aristobulus, Chares, Eumenes, Diodotus, Ephippus, Medius, Cyrsilus, Polycletus, Baeto, Diognetus, Amyntas, Archelaüs, Hegesias, Menaechmus, Anticlides, Nicanor, Aristus, Asclepiades, Antigenes, Nicobule, Dorotheus, Iason, Amyntianus, Praxagoras, Antidamas.

wel overtuigd van de veelomvattende belangrijkheid der aanstaande gebeurtenissen, vereenigde in zijn generalen staf eene uitgelezen schare van kunstenaars en geleerden, van geschiedschrijvers en landmeters, van wijsgeeren en dichters, om met behulp van hunne talenten zijne geheele expeditie op allerlei wijze dienstbaar te maken aan de ruimste bevordering van kunst en wetenschap, van land- en volkenkennis, van physische en mathematische aardrijkskunde, van algemeene geschiedenis en wereldbeschaving *); welke vakken zich dan ook allen, overeenkomstig den sedert Aristoteles vooral opgewekten geest van stelselmatig onderzoek, ten gevolge van Alexander's tochten eene nieuwe koninklijke baan geopend zagen door den verrassenden en onuitputlijken toevoer van onbekende stof, die alle bronnen van maatschappelijk en letterkundig verkeer milder en voller vloeijen deed †).

Wel is het te bejammeren, dat we dien rijken oogst van geschiedkundige en wetenschappelijke hulpmiddelen tot eene schrale som van *namen* geslonken moeten zien: namen weinig meer dan uit hier en daar verstrooide bijzonderheden bekend. Onder de hofgeschiedschrijvers van Alexander staat in 't eerste gelid

Callisthenes van Olynthus, leerling en bloedverwant van Aristoteles, een man van verbazende geleerdheid, maar van een eigenzinnig en norsch karakter, die hoe hoog ook bij Alexander aangeschreven en met hem ingenomen, zich later door een onverbeterlijken oppositiegeest tegen het nieuwe regeringstelsel, als ware hij een apostel der republikeinsche vrijheid, tot plompe uitvallen

---

*) Cic. pro Arch. 10: *quam multos scriptores rerum suarum magnus ille Alexander secum habuisse dicitur!*

†) Zie Droysen, *Gesch. Alex. d. Gr.* p. 547; *Gesch. des Hellenismus* I. 23—34; 588—592; 748—755; A. v. Humboldt, *Kosmos* II. 183—199; W. v. Humboldt, *Ueb. d. Kawisprache u. s. w.* I. 205; 254.

en schoolsche betweterijen verleiden liet, waardoor hij de gunst van zijn koninklijken weldoener en eindelijk (op welke wijze dan ook) het leven verbeurde *). De zucht tot ijdele grootspraak straalde ook in zijne pennevruchten door, volgens Cicero de Or. II. 14: *Callisthenes scripsit historiam rhetorico pene more*, en Longinus de Subl. 3. 2: *καί τινα τῶν Καλλισθένους, ὄντα οὐχ ὑψηλά, ἀλλὰ μετέωρα*: met welke getuigenissen een paar fragmenten bij Strabo XVII. p. 813 en Arr. IV. 10. 2, waarin hij Alexander en tevens zich zelven grof bewierookt, volkomen stroken †). Hoe sober 't met 's mans militaire kennis geschapen stond, kan genoegzaam blijken uit de strenge critiek van Polybius (XII. 17—23) over al de door hem opgedischte ongerijmdheden betreffende den slag bij Issus (De fragmenten bij Muller l. c. p. 1—32). Voorts

Anaximenes van Lampsacus, een cynisch wijsgeer en redenaar, met Alexander zeer vertrouwd, nog alleen uit eene anecdote als redder zijner geboortestad bekend (Paus. VI. 18. 2; Val. Max. VII. 3. 4).

Onesicritus van Aegina, een cynisch wijsgeer, die om zijne diplomatieke talenten op ambassades, onder anderen naar de indische gymnosophisten (Strabo XV. p. 715; Plut. Alex. 65), uitgezonden werd en later als eerste stuurman de zeereis van Nearchus meê deed, maar zich in zijn geschiedverhaal voor den admiraal zelf uitgaf (Arr. Ind. XVIII. 9; Anab. VI. 2. 3). Bij Aul. Gellius IX. 4

---

*) Volgens Aristoteles bij Plut. Alex. 54 was C. *λόγῳ μὲν δυνατὸς καὶ μέγας, νοῦν δ' οὐκ εἶχεν.* Van daar dat hij hem bij zijn vertrek naar Azie den raad gaf: *ut cum Alexandro aut rarissime aut quam iucundissime loqueretur* (Val. Max. VII. 2. 11). Bij Arr. Anab. IV. 10. 1 heet hij *ὑπαγροικότερος τοὺς τρόπους*, bij Plut. 52 *αὐστηρός*. Arr. IV. 12. 6 en 7 legt hem *σκαιότης, ἄκαιρος παρρησία* en *ὑπέρογκος ἀβελτερία* te laste. Het oordeel over C. blijft nog altijd zeer uiteenloopen, ook uit gemis van voldoende bescheiden.

†) Zie Westermann, *de Callisthene Olynthio cet.* Lips. 1838—42.

prijkt hij onder de *scriptores miraculorum fabularumque pleni*, die te Athene op een stalletje voor een prijsje te koop waren (Muller l. c. p. 47—57).

Chares van Mytilene, een der kamerheeren (εἰσαγγελεύς) van Alexander, wiens persoonlijke levensbijzonderheden en perzische hofhouding hij met zorg en smaak beschreef (Muller l. c. p. 114—120).

Clitarchus, een roman- eerder dan geschiedschrijver, vol van hooggekleurde en overdreven verhalen, van waar hij bij Longinus c. 3 φλοιώδης καὶ φυσῶν heet. Niet gunstiger luidt het bij Cicero Brut. 14 *concessum est rhetoribus ementiri in historiis, ut aliquid dicere possint argutius, ut Clitarchus*; zoo Quinct. X. 1 *Clitarchi probatur ingenium, fides infamatur* (Muller p. 74—85).

Naar alle gedachten hebben we ons deze auteurs voor te stellen als begoocheld aan den eenen kant door den alles overtreffenden roem van Alexander, wien ze boven 't gewone peil tot in de wolken, tot een halven god verhieven, aan den anderen kant door den onweerstaanbaren indruk der wonderen, die ze op hunne tochten voor de eerste maal in een tooverlicht beschouwden en met tooverkleuren schilderden; terwijl ze bovendien, in hunne kwaliteit van sophisten, rhetoren en hovelingen, met de kwalen hunner eeuw, met de gebreken eener verslapte nationaliteit behebt waren en het gevoel van eenvoudige, zuivere waarheid aan den glimp van spitsvondige geleerdheid en holle, schoonklinkende phrases opofferden. Daarbij komt nog, dat de Grieken van nature geneigd waren, om de nuchtere geschiedenis met de bloemen hunner verbeelding op te smukken (Quinct. II. 4 *Graecis historicis plerumque poeticae similis est licentia*).

Van oneindig beter gestalte waren de gedenkschriften van Ptolemaeus (den zoon van Lagus en lateren koning van Aegypte) en Aristobulus, beide tochtgenooten

van Alexander, die, hoewel in hunne berichten niet altijd volkomen eenstemmig (Arr. Anab. III. 3; V. 14), om den prijs van geloofwaardigheid dongen en door Arrianus, die ons voor een deel het verlies hunner geschriften vergoedt, als hoofdbronnen gebruikt zijn. Ptolemaeus bepaalde zich meer opzettelijk tot de beschrijving der veldtochten en krijgsoperaties, Aristobulus tot de merkwaardigheden van het terrein (Cf. Ptolem., Aristob., Charetis reliquiae; ed. Hulleman, Ultraj. 1844; Muller l. c. p. 86—113).

Nearchus van Creta, een van Alexander's vertrouwde vrienden, die, als vlootvoogd, door de beroemde kustvaart tusschen de monden van den Indus en Pasitigris, den handel een zeeweg opende, welke tot aan de ontdekking der Kaap de goede Hoop de meest bezochte was. Hij gaf zijn scheepsjournaal (*Παράπλους*) uit, dat voor een goed gedeelte in de Indica van Arrianus (c. 18—42) bewaard gebleven is. Ten onrechte wordt hij door Strabo II. p. 70 gegispt als een leugenprofeet (*ψευδόλογος*); nieuwere ontdekkingen toch en nadere bekendheid ook met indische documenten hebben zijne schijnbaar verzonnen berichten, even als die van Herodotus, Ctesias en Megasthenes, gerechtvaardigd (Muller l. c. p. 58—71).

Baeto en Diognetus, de landmeters (*βηματισταί*) bij 't groote leger, beschreven met kennis van zaken de afgelegde marschroutes en bezochte gewesten in hunne *Σταθμοὶ τῆς Ἀλεξάνδρου πορείας*, wier verlies ons van onbetwijfelbare mededeelingen omtrent Alexander's veldtochten verstoken houdt (Muller l. c. p. 134 sq.).

Verder zouden tot onschatbare oorkonden kunnen dienen het dagboek of de bulletins van Alexander (*βασίλειοι ἐφημερίδες*), door Eumenes van Cardia, 's konings kabinetschrijver (*ἀρχιγραμματεύς*), geredigeerd, alsmede zijne diplomatieke en politieke correspondenties: hadden we van beide meer dan schrale overblijfsels en twijfelachtige be-

richten mogen overhouden. Uit het dagboek bestaat onder anderen nog een breedvoerig verhaal van Alexander's laatste levensdagen (Muller l. c. p. 121—124). Van de brieven maakt Plutarchus een overvloedig, maar tevens onhandig en voorbarig gebruik; terwijl Arrianus, die op dit punt te recht behoedzamer is, in zijn geheele werk één enkelen brief (Anab. II. 14. 4) als van 's konings eigen hand mededeelt *).

De slotsom van een en ander is, dat over dit zoo allerbelangrijkst gedeelte der wereldgeschiedenis geen enkel gelijktijdig of oorspronkelijk werk heeft mogen bewaard blijven. Al onze bronnen dagteekenen van later eeuwen, toen de ernst en waardigheid der geschiedschrijfkunst zich al meer en meer verloor in eene parforcejacht naar effect door overladen stoffaadje van inhoud en vorm, door laffe en platte spelingen van valsch vernuft.

Onder de zoodanige verloochenaars van alle historische kunst en historische critiek spant Hegesias van Magnesia de kroon, die, ook naar de bewaard gebleven trekken te oordeelen, bij de Ouden te recht met een zwarte

*) Vreemd, dat er nog gevonden worden, die aan de authenticiteit der door Plutarchus overgeleverde brieven kunnen gelooven, ja uit den inhoud er van zonder bezwaar gevolgtrekkingen durven maken; en toch kan er geen dwazer zamenraapsel van tegenstrijdigheden en verdichtsels bestaan. Zoo luidt b. v. de eerste de beste brief van A. aan Parmenio (!), dat hij zijne oogen niet bezondigd had met de bij Issus gevangen genomene vrouw van Darius te zien of te willen zien, ja dat hij zelfs niet eens over hare schoonheid had willen hooren spreken (c. 22). Wat weerlegt zich zelven zoo klaarblijkelijk als de twee brieven over de schuld van Callisthenes (c. 55)? Desniettemin laat de scherpzinnige Grote in zijne *History of Greece* al deze stukken bij elke gelegenheid als echte bescheiden en onwraakbare getuigen gelden, zonder daarbij de *centesimae consequentiae* te vergeten. Zie XII bl. 125; 131; 141; 177 („in his own letters seen by Plutarch" !!); 188; 198 („we know from the authority of Alexander himself, whose letters Plutarch quotes"); 223 („we have the state of Alexander's mind disclosed by himself in one of the references to his letters given by Plutarch"), enz.

kool geteekend staat *). Tot overmaat van ramp, doch uit zeer verklaarbare oorzaken, werd Alexander al meer en meer de uitverkoren hoofdpersoon en speelpop voor redekunstige opstellen en weidsche lof- of smaadreden, waarbij het natuurlijk 't allerminst om de waarheid zelve te doen was. Wel zochten Eratosthenes en Strabo op hun geographisch-historisch terrein dit misbruik te keer te gaan en daaruit voortgevloeide dwaalbegrippen te bestrijden; maar ook die geschriften heeft de tijd ons niet gespaard †). Bij volslagen gebrek aan beter blijft de Ἀνάβασις Ἀλεξάνδρου van Arrianus uit Nicomedie in Bithynie 't eenige werk, dat ons alle vroegere vergoeden moet en voor een deel ook vergoedt. Inderdaad, Arrianus mag voor een authentieke bron doorgaan, voor zoo verre hij met strenge waarheidsliefde en met oordeel des onderscheids zijne voorgangers en wel de allerbeste, met name Ptolemaeus en Aristobulus, raadpleegde en gebruikte, ten einde Alexander in zijne wezentlijke waarde te doen kennen §). Als een echt stoicijn is hij wel wat dor en droog, maar houdt zich daardoor ook vrij van alle romantische en rhetorische inmengsels, waardoor juist alle geschiedenis, tot onkenbaar wordens toe, hare waarachtige gedaante verloren had. Des te lofwaardiger is die eigenschap, hoe grooter de wansmaak zijner eeuw (die van keizer Hadrianus) was. Ook als romeinsch prefect van Cappadocie had hij in zijne

---

*) Cic. Or. 67: *non minus sententiis peccat quam verbis, ut non quaerat quem appellet ineptum, qui illum cognoverit.* Niet malscher luidt het vonnis bij Dion. Hal. V. 120 (Reisk.); Longin. c. 3. 3; Photius p. 446 (Bekk.). Zie ook A. Gell. IX. 4. De fragmenten bij Muller l. c. p. 138—144.

†) Noch Eratosthenes noch Strabo heeft, zoo als sommigen willen, een afzonderlijk werk over Alexander geschreven.

§) Anab. I. 12. 2 *πολὺ μεῖον γιγνώσκεται τὰ Ἀλεξάνδρου ἢ τὰ φαυλότατα τῶν πάλαι ἔργων.* In de voorrede luidt het: *οὐδ' ἔστιν ὑπὲρ ὅτου πλείονες ἢ ἀξυμφωνότεροι ἐς ἀλλήλους ἀνέγραψαν.*

tegen de Alanen gelukkig gevoerde oorlogen onder de wapens zelve de beste ondervinding opgedaan, om met kennis van zaken als geschiedschrijver van Alexander's expedities te kunnen optreden. Overal verraadt hij zijn militairen tact; al wat hij geeft is echte munt en van onschatbare waarde; veldslagen en belegeringen stelt hij, als met de hand van een meester, helder en aanschouwelijk voor oogen; al geeft hij aan den anderen kant ook niets of niet genoeg ter opheldering omtrent velerlei in ons oog onmisbare bijzonderheden, die hij (en de geheele oudheid met hem) van ondergeschikt belang rekende en om die reden eenvoudig achterwege liet. Beslissende omstandigheden, operaties en manoeuvres *en gros* worden met de noodige uitvoerigheid vermeld; maar die ook alleen; kleinere bewegingen, evoluties en commandos met stilzwijgen voorbijgegaan, zoodat het volledige en inwendige zamenstel en raderwerk (de machinerie) der verschillende strijdkrachten op 't slagveld ons verborgen blijft. Te vergeefs ook zoeken we naar naauwkeurige berichten over tijd en plaats, over wapenrusting en organisatie, onderhoud en bezoldiging, rekrutering en werving der troepen enz.; gelijk we doorgaans eveneens omtrent de politieke beweegredenen en drijfveeren in 't onzekere gelaten worden, als b. v.: waarom toch wel Tyrus alleen onder de phoenicische steden Alexander zoo hardnekkig weerstand bood? met wat doel hij den tocht naar 't orakel van Ammon ondernam? *) met wat doel de rustelooze vervolging van den door Bessus op de vlucht naar Bactrie in ketens geslagen Darius? naar welke aanleiding de indische campagne? waar al en hoe hij zijne koloniesteden stichtte en organiseerde? op welke grondslagen hij zijn oorlogstelsel en operatieplan gebouwd, op welke

*) Het II. 16. 7 aangevoerde kan hier niet in aanmerking komen.

schaal hij zijne geheele onderneming aangelegd had? en dergelijke meer.

Hooger nog rijst Arrianus in onze schatting bij eene vergelijking met zijn ouderen tijdgenoot Plutarchus van Chaeronea, wiens levensbeschrijving van Alexander even onhistorisch en oncritisch is als al zijne andere. Onhistorisch, aangezien bij hem een sprookje of eene anecdote meer dan een veldslag of eene overwinning, een *bon mot* meer dan eene groote daad, de uitslag meer dan de bedoeling, een simpel toeval meer dan een diep doordacht ontwerp beteekent; oncritisch, aangezien hij honderden auteurs, rijp en groen, citeert en excerpeert, zonder de geloofwaardigheid hunner getuigenissen in 't minste of geringste te toetsen *). Plutarchus leefde in een tijd, dat het openbare staatsleven uitgestorven was. Sedert lang had de geschiedschrijfkunst de bestemming, waaraan zij in de dagen van Herodotus en Thucydides beantwoordde, verloochend. Greep ze vroeger met vaste hand in 't volle leven en woelige bedrijf van staten en volken in oorlog en vrede: bij 't verlies van politieke vrijheid en nationaliteit beperkte zij zich, na door Xenophon tot een hulpmiddel voor levenswijsheid, door Polybius tot een leer-

*) „Ihm fehlen alle Eigenschaften, welche den Geschichtschreiber machen, gänzlich: Plan- und Kritiklosigkeit, gänzlicher Mangel an Menschenkenntniss, völlige Unfähigkeit eine Vergangenheit objektiv aufzufassen und sich in sie zu versetzen, kindisches Haschen nach Kuriositäten und Klätschereien, Verworrenheit und Unklarheit: das sind einige Fehler, für welche seine ethischen Liebhabereien und seine mystisch-pietistischen Raisonnements keinen Ersatz bieten. Er gehört zu den Unseligen, die gerade durch vieles Lesen und Wissen eigentlich dumm geworden sind; er kennt Bücher, nicht Menschen, lebt in seinen Phantasmen, nicht in der wirklichen Welt. Ganz besonders müssen wir, von unserm Standpunkte aus, den Stab über ihn brechen: seine Schlachtbeschreibungen stehen mit bekannten Produkten moderner Kinderbücher auf Einer Stufe." Rüstow u. Köchly, *Gr. Kriegsw.* p. XV. Zie ook Nieb. l. c. II. 359.

school voor staat- en krijgskunde verlaagd te zijn, al meer en meer tot het *zedekundig* terrein en tot het bijzonder, dagelijksch leven van enkele hoofdpersonen, die midden uit hun tijd en volk, dus uit hun ware element, gescheurd werden, om tot leerzame voorbeelden van deugd en goede zeden te dienen. Hare volle, waardige stem verflaauwde tot een zoetsappigen, waterigen preektoon en hare schoonste partijen werden tot eene zalvende lectuur versneden, in den geest onzer tractaatjes en volksboeken. Nu eens de zedelijke strekking de historiographie beheerschte, werden, ter wille van dat goede oogmerk, bedenkelijke en zwarte trekken der schilderij verbloemd en vergoelijkt of wel geheel uitgewischt en met fletsche kleuren overgewerkt, naar den maatstaf eener alledaagsche, conventionele zedeleer en een doodelijk nuttigheidsbeginsel. Al het gezegde vindt zijn volle toepassing ook op het leven van Alexander, als waarin Plutarchus bij voorkeur of bij uitsluiting die bijzonderheden en kleine trekken op den voorgrond schuift, waarmeê de geschiedenis weinig of liever niets te maken heeft. In vroom geloof b. v. somt hij hairklein alle droomen en gezichten, voorteekens en voorspellingen, offers en gebeden op, als de echte fundamenten van groote daden, als de onfeilbare waarborgen voor den uitslag der gebeurtenissen. Bij elken voetstap laat hij zijn held de tusschenkomst en hoede des hemels ondervinden; bij den een of ander misslag maakt hij hem tot een boetvaardig zondaar; bijzondere ontmoetingen, die ieder ander menschenkind ook kunnen overkomen, gesprekken tot tijdverdrijf met wijsgeeren, met waarzeggers, met tafelvrienden enz., in plaats van des noods met zijne veldheeren gehouden, rekt hij in 't lange en breede, om een schotel met allerlei op te disschen ter versnapering van 't groote publiek, terwijl hij de krijgsbedrijven en staatsbelangen, als kleinigheden, met een half woord afscheept.

Heeft Plutarchus Alexander tot een model voor de kinderkamer gefatsoeneerd: Curtius vernedert hem, op het slechte voorbeeld van Onesicritus en Clitarchus, tot een waren avonturier en theaterheld, die een belachlijk, zoo niet walgelijk figuur maakt, zich zelven bij elke gelegenheid in brommende taal vergoodt en zich door alle anderen laat vergoden. Als met welgevallen en zelfvoldoening vergrijpt hij zich tegen de eerste regels der historische kunst en wetenschap, der tactiek en strategie, tegen geographie en chronologie *), om van Alexander's zoo deerlijk mishandeld karakter niet te spreken. Inhoud en vorm zijn niets dan klatergoud en met hun rhetorische bloemen en theatrale kunstgrepen, overdrijvingen en overladingen alleen op 't effect berekend. Hieraan wordt alle mooglijke zwier van taal en schildering van pathetische tooneelen te koste gelegd. Maar ook van daar, dat dit boek, een schandvlek anders voor de historische letterkunde, eeuwen lang als volkslectuur verslonden werd en de meeste uitgaven beleefde. Curtius is een van die behaagzieke modeauteurs, die om zich zelven hun personen en onderwerp vergeten, auteurs waarvan Seneca (Quaest. Nat. IV. 3): *opus suum fieri populare non putant, nisi mendacio adperserint* en Tacitus (Hist. II. 50): *conquirunt fabulosa et fictis oblectant animos legentium.* Ja Curtius biecht dat zelf (IX. 1): *equidem plura transscribo quam credo: nam nec affirmare sustineo de quibus dubito nec subducere quae accepi.*

Eerst waar alle andere bronnen ons begeven, mogen wij tot Plutarchus en Curtius onze toevlucht nemen en dan niet zonder de uiterste omzichtigheid.

*) J. Mutzell heeft in zijn doorwrochten commentaar op Curtius (1841) niet zonder goed gevolg het beneden nul gedaalde gezag van dezen schrijver op geographisch en topographisch gebied in bescherming genomen, op het voetspoor van Lemaire, Droysen, Ritter enz.

Onder geen andere voorwaarde kunnen we gebruik maken van Diodorus Siculus en Trogus Pompejus, beide schrijvers eener algemeene geschiedenis. Met eene monsterachtige belezenheid gingen ook zij bij alle soort en slag van auteurs te kust en te keur, om meestal hetgeen hun, op 't gevoel af, het waarschijnlijkste en aannemelijkste voorkwam, zonder voldoend onderzoek over te schrijven en tot een soms kwalijk zamenhangend geheel te verbinden. Desniettemin leveren beide, Diodorus in het 17[de] boek zijner *Βιβλιοθήκη ἱστορικὴ* en Trogus in 't 11[de] en 12[de] boek van 't door Justinus bewerkte uittreksel zijner verloren geraakte *Historiae Philippicae*, bruikbare, doch in een zee van „rhetoryke" verdronken bijdragen voor ons onderwerp; de eerste meer van militair en chronologisch, de andere meer van historisch belang *).

Een en ander van 't gezegde bij wijze van recapitulatie zamenvattende, kunnen we aannemen, dat door geen der Ouden (en 't zij met allen eerbied gezegd) Alexander en zijne daden uit het ware oogpunt beschouwd zijn. Hun ontbreekt de vrije, ruime, onbenevelde blik over het geheele terrein van dat gedeelte der geschiedenis, de diepere blik in Alexander's plannen en bedoelingen; bij geen enkele wordt de toenmalige toestand der wereld in rekening gebracht, om daaruit de gebeurtenissen, waarvan de tijden zwanger gingen, af te leiden en te verklaren. 'T is alleen en altijd, ook bij de besten, de persoon en de persoonlijkheid van Alexander, als de geisoleerde spil,

---

*) Deze geheele stof, namelijk de waardering der geschiedschrijvers van Alexander, wordt in al hare uitgebreidheid behandeld in Sainte-Croix *Examen critique des anciens historiens d'Alexandre le Grand*, 2e ed. Paris 1804: een lijvig werk, dat echter niet critisch genoeg of te hypercritisch is, om waardig zijn titel te kunnen handhaven. Zie ook Sintenis in de Inl. op Arr. VII—XVIII.

waar alles om draait, als of er zonder en buiten hem niets bestond, geen geschiedenis, geen staten, geen volken, geen verleden, geen toekomst. Bovendien is 't nog meer zijn dapperheid dan zijn beleid, dus meer de kracht van ligchaam dan van geest, die hun ter harte gaat. Zoo trekt hij *à l'improviste* naar Azie of op zijn hoogste om de eer van Griekenland te wreken; in allen gevalle is hij weinig meer dan de held die legers commandeert, veldslagen levert, overwinningen behaalt, veroveringen maakt, zonder dieper beginsel of duurzamer resultaat. Van daar is 't, of er, als de eenige uitkomst zijner ondernemingen, eenvoudig eene verandering van rollen en van personeel geschiedde, zoodat de Macedoniers in de plaats der Perzen traden, zonder meer. Dit bijzonder verschijnsel is een gevolg der den Ouden eigen manier van historiographie; zij kenden alleen eene geschiedenis van oorlogen en veldslagen (eene zoogenaamde *histoire bataille*) en zagen in oorlogen uitsluitend de springveeren van der volken lotwisseling. Daarom valt ook bij hen Alexander's rijk met zijn dood in duigen, zonder een spoor van zich achter te laten. Dit is echter even valsch gedacht, als wanneer men beweerde dat de gevolgen en werking der fransche revolutie opgehouden hadden van 't oogenblik dat Napoleon daar factisch een einde aan gemaakt had; of wanneer men waande dat de geest van Napoleon's politiek te gelijk met den val zijner heerschappij verdwenen en vernietigd ware. Dat gevoelen kunnen alleen zij aankleven, die in eene revolutie niets anders zien dan 't wegjagen van een koning en 't laten wandelen der guillotine; die de kracht der politiek in bloedvergieten en troonenslopen zoeken, niet in het bevestigen van beginselen en het verwezentlijken van toestanden in de burgermaatschappij. Om deze lang te voren gerijpte beginselen en toestanden ruimbaan te verschaffen, is er eerst

geweld, dus oorlog onmisbaar noodig; maar als de bedding eens gegraven is, dan vervolgt de stroom van zelf zijn weg .met kalmte, in zijne ware natuur, in zijne volle majesteit. Zoo sneed het macedonische zwaard in den aziatischen bodem de voren, waarin de zaden van grieksche beschaving gestrooid werden.

Daar nu de Ouden *alles* aan den individuelen invloed van een handelenden hoofdpersoon, niets aan dien der omstandigheden toeschreven, is 't geen wonder, dat ze Alexander niet als den vertegenwoordiger der levenselementen en levensbeginselen zijner eeuw op politiek en godsdienstig, militair en wetenschappelijk terrein beschouwden en zijne daden niet, als gewrochten van den tijd, in sluitend verband brachten met de voorafgegane en volgende gebeurtenissen, als schakels van ééne en dezelfde keten. Daarom ook moesten ze hem wel voor een wonder, voor een god die bovenmenschelijke daden verrichtte, houden. Ten gevolge van hun beperkten gezichtskring hadden ze enkel oogen voor *daden* en wel daden die ze zagen uitvoeren; ten gevolge van hun afzonderingssysteem konden ze aan geen vereeniging van volken en wereld-deelen gelooven; daardoor misten zij 1°. den sleutel tot de naaste aanleidingen en voorbereidingen, waaruit Alexander's ondernemingen als hoofdbron voorvloeiden; 2°. dien tot de hoogere bedoelingen, die hem bij de uitvoering zijner plannen steeds voor oogen zweefden. Sporen van een ruimer blik, van een juister maatstaf in dezen vinden we bij Strabo I p. 66. 67, ter plaatse waar hij verhaalt dat Eratosthenes de verdeeling van het menschelijk geslacht in Grieken en barbaren afkeurde en de vrienden van Alexander gispte die hem te rade gaven om de Grieken als vrienden, de barbaren als vijanden te behandelen; daar hij liever eigen en vreemd naar de goede en kwade eigenschappen wilde afgemeten zien, omdat er

onder de Grieken slechten waren en onder de barbaren beschaafden, zoo als de Indiers en Arianen, terwijl de Romeinen en Carthagers zich door staatsbestuur en rijksgebied beroemd maakten; dat Alexander daarom ook op dien raad geen acht sloeg, maar begaafde mannen van allerwege om zich verzamelde en beweldadigde. In weerklank op deze woorden luidt het bij Plutarchus (de fortit. Alex. I. 6 sq.): „Alexander volgde den raad van Aristoteles (?) om de Grieken als zijns gelijken en als vrienden, de barbaren als zijne slaven en als redelooze dieren te behandelen niet op; daarom oorloogde hij niet, om land voor land te vuur en te zwaard te verwoesten; maar trad hij, met de wapens in de hand, als door God gezonden op, om de geheele wereld te verbroederen, door de zeden en gewoonten, de huwelijken en leefregels van alle volken als in een liefdebeker te vermengen; daarom wilde hij dat allen de aarde voor 't algemeene vaderland hielden, de legerplaats voor burcht en bezetting, de braven voor vrienden en bloedverwanten, de slechten voor vreemden en vijanden; dat grieksch en barbaarsch niet aan kleederdracht of wapenrusting hing, maar aan eigen voortreflijkheid en verdienste; dat er geen beter middel was om dien slagboom tusschen beide te doen wegvallen, dan gelijke kleeding en leefwijze, gemengde huwelijken en gemeenschap van kinderen. Toen Demaratus van Corinthe, een der oude vrienden van Philippus, Alexander te Suza zag, begon hij van blijdschap te weenen en beklaagde de vroeger gestorvene Grieken, die hem niet op den troon van Darius hadden zien zitten; maar ik voor mij gun de liefhebbers dat gezicht, waar weinig bijzonders in steekt; liever had ik die schoone en heilige huwelijksplechtigheid aanschouwd, toen hij, onder ééne tent met gouden dak, bij een gemeenschappelijk hoogaltaar, honderd perzische meisjes en honderd macedonische en griek-

sche jongelingen, beide van 't edelste bloed, in den echt verbond, welken hij, zelf mede bruidegom, als vader bezegelde en als priester inzegende, 't eerst met een krans op 't hoofd den bruiloftszang aanheffende als een lied van harmonie en liefde. Dan hadde ik uitgeroepen: barbaarsche, domme Xerxes, lang hebt gij u te vergeefs met een brug over den Hellespont afgesloofd; zie, wijze koningen verbinden Azie met Europa, niet door vlotten, niet door schepen en bruggen, onbezielde, gevoellooze banden, maar door de snoeren van wederzijdsche liefde, eerbare huwelijken en gemeenschap van kinderen. Met zulk eene wereldverbindtenis voor oogen nam Alexander niet de medische, maar de eenvoudiger perzische kleedij aan, om die met de macedonische te verbinden, zonder in de buitensporigheden van oostersche pracht en praal te vervallen."

In deze beschouwing, hoe theatraal ook ingekleed, schemert eene algemeener opvatting door, waaraan de oudheid zelve zoo goed als vreemd bleef. Van daar dan ook, dat alle levensbeschrijvers van Alexander, hoeverre ze voor 't overige ook van inhoud en vorm verschillen, toch in één punt elkander ontmoeten: namelijk daarin, dat ze zijne onbepaalde bewonderaars en onvoorwaardelijke lofredenaars zijn, hem als den uitverkoren lieveling der goden of als het troetelkind der fortuin verheffen, alles met de uiterste zorg opeenstapelen, wat zijn naam verheerlijken, zijne daden rechtvaardigen kan. Zij deden dit zonder te merken, dat ze de eer en grootheid van Alexander's daden op rekening dier goden en dier fortuin overbrachten en hem zelven daardoor eenerzijds de verdienste er van onttrokken en anderzijds de onmiddelijke tusschenkomst eener onverklaarbare macht, die de menschen tot blinde werktuigen vernedert en de daden alle redelijke gronden, de gebeurtenissen allen natuurlijken

gang ontzegt, te baat namen. Zoo is onder anderen bij Arrianus de verovering van geheel Azie en de overwinning bij Issus de wil en het werk van 't noodlot *), de verwoesting van Thebe een gevolg van den toorn der goden (I. 9. 6), de geboorte en verschijning van Alexander zelven een bijzondere voorbeschikking (VII. 30. 2). Zie ook I. 26. 4. Bij Plutarchus verzet Alexander geen voet zonder een voorteeken, als ware hij de verklaarde speelpop van 't noodlot. Niet veel beter staat het bij Curtius, die uitdrukkelijk verklaart (X. 5.): *fatendum est, quum plurimum virtuti debuerit, plus debuisse fortunae, quam solus omnium mortalium in potestate habuit. Quoties illum a morte revocavit? quoties temere in pericula vectum perpetua felicitate protexit? Vitae quoque finem eundem illi, quem gloriae, statuit. Expectavere eum fata, dum Oriente perdomito aditoque Oceano, quidquid mortalitas capiebat, impleret.* Dus liet de fortuin hem leven, zoolang ze hem noodig had om de wereld in rep en roer te zetten!

Maar steken nu de Ouden over 't geheel de panegyrische loftrompet over Alexander, de nieuweren slaan een anderen toon aan. Gelijk gene zich tegenover hem op een *te laag* standpunt plaatsten en daardoor *te hoog* tegen hem opzagen, zoo plaatsen deze zich, ook heden ten dage nog, op een *te hoog* standpunt en zien daardoor *te laag* op hem neer. Zijn militair genie daarbij gewoonlijk buiten spel latende, als te onbetwistbaar boven allen lof of twijfel verheven, vernederen en verguizen ze des te dieper zijne staatkunde en zijn karakter met allerlei soort van opgeraapten hoon en smaad. Zijn ongeluk rekenen ze altijd hem zelven, zijn geluk doorgaans zijner goede

---

*) II. 6. 7 *ἔχρη καὶ Πέρσας πρὸς Μακεδόνων ἀφαιρεθῆναι τῆς Ἀσίας τὴν ἀρχήν, καθάπερ οὖν Μῆδοι μὲν πρὸς Περσῶν ἀφῃρέθησαν, πρὸς Μήδων δὲ ἔτι ἔμπροσθεν Ἀσσύριοι.*

fortuin toe. En toch heeft Montesquieu reeds, door een fijnen observatie- en combinatiegeest geleid, in een der schetsen van zijn ten jare 1749 verschenen *Esprit des Lois* (X. 14) den waren weg met den vinger en in krachtige trekken aangewezen, op eene wijze die nog in onze dagen volle behartiging verdient *).

In plaats nu van Alexander, op het voetspoor van Montesquieu, uit een historisch-politiek oogpunt te beschouwen en te beoordeelen, bracht men hem op het terrein van christelijke zedekunde en wijsbegeerte, van hedendaagsche staats- en rechtsbeginselen over. Onrechtvaardiger, partijdiger maatstaf was er wel niet te vinden en hoe kon het oordeel anders dan allerongunstigst uitvallen? †)

Zonder bij losse, ongemotiveerde, half poetische half satirieke vonnissen of boetpredikatien, als die van Pope §), van Boileau **), van Paul Louis Courier ††) enz. stil te

*) Dezelfde manier werd met een enkel woord nog vroeger toegepast bij Machiavell (*del Principe* IV). In een even onbekrompen geest is ook geschreven het kort overzicht bij Limb. Brouwer *Hist. de la civilis. des Grecs* V. 32—41. Koddig is de toon van verontwaardiging, door Montesquieu's vertaler mr. D. H. van Nooten (1783—87, 4 dln.) ter bovengemelde plaats aangeslagen over „die alle maat te boven gaande lofreden ter eere van den afgrijzelijksten en onrechtvaardigsten veroveraar, dien immer de wereld gedragen heeft, wanneer men de redenen van zijne veroveringen met een staatkundig oog beziet; ter eere van eenen dollen ondernemer, die, toen hij de geheele hem bekende wereld, zonder andere reden dan alleen uit heerschzucht, aan zijne wapens onderworpen had, nog uitriep, dat hij zich beklaagde, omdat hij niet meer dan ééne wereld had kunnen overwinnen." ! !

†) Hegel, *Philos. der Gesch.* p. 284: „Es wäre Unrecht und würde zu der grossen weltgeschichtlichen Gestalt Alexanders nicht heranreichen, wenn man ihn, wie die neuern Philister unter den Historikern thun, nach einem modernen Massstab, dem der Tugend oder Moralität, messen wollte."

§) *Essay on Man* (Ep. IV.).

**) *Satire* VIII en XI.

††) *Oeuvres complètes* (Didot. 1839) p. 412—415.

staan, laten we, ter staving van 't gezegde, enkele gezaghebbende woordvoerders van verschillende richtingen op historisch en philosophisch, staat- en zedekundig gebied uit de laatste vijftig jaren spreken: Herder, Ste-Croix, Rotteck, Niebuhr, Grote.

Herder heeft in zijne *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit* (1784—91) de humaniteitsleer, die 's menschen bestemming in de theoretische volmaking zijner zedelijke vermogens zoekt, op de geschiedenis toegepast. Door geen noodlot, door geen toeval, door geen wonderen laat hij de ontwikkeling van 't menschelijk geslacht beheerschen, maar door wetten en wel door vaste, onveranderlijke, eeuwig terugkeerende en in denzelfden kring ronddraaijende wetten, even als die der natuur en der hemelbollen, dus louter mechanische. Volgens die wetten gaat alles onverbeterlijk goed en 't kwade komt alleen van den mensch die er zich moedwillig aan onttrekt en ze door zijne daden verstoort. Van daar is bij Herder de geschiedenis der wereld de natuurlijke historie van 't menschdom; van daar geschiedt alles, omdat het *zoo en niet anders* geschiedt; geschiedt het evenwel niet, zoo als 't volgens een godsdienstig zedekundige zienswijze geschieden *moest*, dan is dat de schuld van 's menschen bedorvenheid, die zich 't allermeest op het staats- en krijgstooneel vertoont. Onder een poetisch waas ligt hier plat proza, onder zuiver idealisme grof materialisme verborgen. Volgens Herder's nog onlangs *) ten onrechte weder aangeprezen stelsel, dat, van alle politieke beweging afkeerig, den eeuwigen vrede als 't eeuwig geluk verkondigt, was *a priori* de banvloek over Alexander uitgesproken, wiens geheele geschiedenis hij ongeveer in deze

*) Opzoomer, *Wetenschap en Wijsbegeerte* bl. 71. Hoeveel juister oordeelt Gervinus l. c. V. 373 sq.

termen zamenvat: Nadat Alexander zeer natuurlijk door bloedvergieten en menschenslachten groot geworden was, hielp hij alles zelf weder even natuurlijk door onmatigheid en euvelmoed in 't honderd. Hij dronk zich dood en uit was 't met zijn rijk! *)

Volgens Sainte-Croix, niet aldus door zijn landgenoot Montesquieu voorgelicht, is Alexander geen regent, geen staatsman, ja geen held bijna of wel een, die onbesuisd en hals over kop de gevaren in den mond loopt, zonder eenig doel en plan; een vorst, die uit ijdelheid met kunst en wetenschap op heeft; een man, die 't enkel te doen is om vergood te worden en zich te gelijk aan de ergste uitspattingen overgeeft †).

Rotteck, de opgewonden patriot, de vrijzinnige staatsman, plantte zijne subjective, op nieuweren bodem gerijpte beginselen van recht en wet, van vrijheid en zelfstandigdigheid op het gebied der oude geschiedenis over. Zich op de eischen van wijsbegeerte en menschelijkheid beroepende, heeft hij alle veroveraars, Alexander, Karel den Groote, Napoleon, als geesels der wereld, een eeuwigen

---

*) „Siehe, da stirbt der Sieger in der schönsten Blüthe seines Lebens; mit ihm stirbt alle diese Hoffnung, eine neuerschaffene griechische Welt! Spräche man also zum Schicksal; so würde dieses uns antworten: „sey Babel oder Pella die Residenz Alexanders: möge Bactra griechisch oder parthisch reden; nur wenn das Menschenkind seinen Entwurf ausführen will, so sey es mässig und trinke sich nicht zu Tode." Alexander thats und sein Reich war hin. Kein Wunder, dass er sich selbst erwürgte; vielmehr war es beinah ein Wunder, dass Er, der sein Glück längst nicht mehr hatte erträgen können, so lange lebte." Th. III. S. 187 (Carlsr.). Vergelijk p. 196: „Warum zog A. nach Indien? Weil er Philipps Sohn Alexander war und nach den Anstalten seines Vaters, nach den Thaten seiner Nation, nach seinem Alter und Charakter, Lesen Homers u. f. *nichts bessers zu thun* wusste;" — p. 201: „A. stellte mit seinen glänzenden Siegen das ganze Gebäude seines Staates auf eine Kegelspitze; er starb, der Kegel fiel und zerschellte."

†) *Examen critique* p. 341; 413; 415; 418; 438; 502.

haat toegezworen en den oorsprong hunner grootste daden uit de onzuiverste bronwel afgeleid *).

Niebuhr, een der coryfeën op het gebied der historische critiek, bezit, uit hoofde van zijne eigenaardige gaven en richting, geen philosophischen blik voor de groote partijen der geschiedenis en voor den aaneengeschakelden zamenhang harer hoofdgebeurtenissen en omkeeringen: getuige bovenal de *Vorträge über das Zeitalter der Revolution*, waarin hij de fransche revolutie als den doodslag voor alle menschelijkheid en beschaving met de zwartste kleuren afschildert. Door eene verkeerd geplaatste gevoeligheid en door opgedrongen antipathie op het dwaalspoor gebracht, verdenkt en beticht hij Alexander, meest op onbewezen gronden en losse vermoedens, van de laagste ondeugden en verfoeilijkste gebreken. In dat opzicht krielen 's mans *Vorträge über alte Geschichte* (dl. II. bl. 417 verv.) van hatelijke onwaarheden en platte logens, hun beide even onwaardig. Hoewel hij Alexander's historischen invloed niet geheel miskent †), schrapt hij toch

*) „Was war der Beweggrund von Alexanders Grossthaten? Einzig und allein sein Ich und die Befriedigung seiner Lieblingsleidenschaft, seines grenzenlosen Stolzes. Ihm galt es gleich, die Welt zu verwüsten oder glücklich zu machen, wenn nur Sein Ruhm dadurch befördert wurde; ja er hätte sie lieber unglücklich gesehen, als dass ein Anderer als Er sie beglückt hatte. Dieser unbändige Egoismus ist in allen Handlungen seines Lebens, selbst in den scheinbar grossmüthigsten zu erkennen.... Endlich welche Anmassung, die Völker zwingen zu wollen, auf eine ihnen vorgeschriebene Weise oder nach einer allgemeinen, wenn auch glänzenden Idee glücklich zu seyn!"

†) III. 418: „Auch für uns hat er eine ausserordentliche Bedeutung dadurch, dass er der ganzen Welt eine neue Gestalt gegeben hat. Er hat begonnen was jetzt vollendet werden wird trotz aller Hindernisse, die Herrschaft Europa's über Asien." — p. 420: „Wohl ist anzuerkennen, dass er eine höchst merkwürdige Erscheinung ist, aber sein Lob kann allein seinem grossen Verstande und seinem Talente gelten." — p. 463: „Er gehört zu den geborenen Feldherrn, die den Sieg in seinem ganzen Umfange zu benutzen verstehen u. s. w." Verg. p. 506.

met ééne pennestreek de zedelijke waarde van zijn persoon en daden door *); noemt hem medeplichtig of wel schuldig aan vadermoord en soortgelijke gruwelen vroeger en later bedreven (bl. 419); ontzegt hem, als veldheer, den dieperen blik in het gebruik en de organisatie zijner hulpmiddelen, de ware bewustheid zijner bedoelingen †) en schrijft zijne overwinningen meestal aan de zwakheid zijner vijanden toe; laat hem zonder eenig plan ten algemeenen verderve al verder en verder trekken, met alle menschelijkheid den spot drijvende en zijne soldaten doodmartelende, zelf in dierlijke lusten verzopen §). Voor Alexander's politiek even blind, vernedert hij hem tot een „avonturier" en „hazardspeler," dicht hij hem de onzinnigste oogmerken toe en stelt hem in arren moede als een „huichelaar," een „tyran," een „bedrieger" en „vermomden barbaar" ten toon.

Grote, de man der radicale partij, der demagogie, der negative beginsels in de politiek, die in zijne *History of Greece* voor Cleon tegenover Thucydides, voor de sophisten tegenover Socrates in de bres springt, verloochent zich in zijn oordeel over Alexander niet. Weet hij elders het verkeerde een fraaijen glimp te geven, hier legt hij

*) III. 420: „Alle seine Handlungen, die als grossmüthig gepriesen werden, sind theatralisch und auf Ostentation berechnet;" — p. 494: „er hatte keine grosse Ideen."

†) III. 455: „Moralisch und intellectuell etwas einzurichten, dazu hatte er keinen Blick, ja er hatte nicht die geringste Ahnung, dass es geschehen müsse: aber materiell etwas einzurichten hatte er denselben Blick wie Napoleon."

§) III. 494: „Alexander zog immer weiter und weiter, ohne allen bestimmten Zweck u. s. w." — p. 498: „die Soldaten, nachdem er sie genug gemartert u. s. w." — p. 501: „Für alles Menschliche war er jetzt ganz abgestumpft und er überliess sich seiner natürlichen Wildheit immer mehr..... Die Zügen aus dieser Zeit sind alle schmählich; stumpf und mit sich in Unfrieden verfiel er immer mehr und mehr dem schrecklichsten Trunke u. s. w." — p. 505: „seine viehische Unmässigkeit."

alles, ook het beste, ten slechtste uit en neemt altijd het ergste aan. In het gebruik der bronnen blijft hij zich ook getrouw, door Plutarchus, Diodorus, Curtius ten koste van Arrianus te verheffen *). Alexander's daden en bedrijven zijn bij hem uit louter wraak- en bloeddorst, ijdelheid en eerzucht voortgevloeid en grootendeels door de „goede fortuin" nog zoo gelukkig uitgevallen. Op die wijze wordt Grote's anders heldere, krachtige beschrijving der krijgsoperaties, in welke hij een „splendid military genius" erkent, telkens ontsierd door onverdiende verwijten als van „ambition; pretensious ostentation; brutal insolence; selfadoration and inflation above the limits of humanity; exorbitant vanity; insatiable nature; formidable character and exorbitant selfestimation; indiscriminate rigor; exasperated temper; fighting and man-hunting; superhuman arrogance; exuberant pride; luxurious habits and unmeasured potations," enz. †).

Treffend zeker is het opgegeven verschil van zienswijze der Ouden en der nieuweren omtrent Alexander. Van waar dit verschil? In antwoord hierop nog een paar woorden!

De oudheid zag enkel op *daden*, zonder te vragen naar de *bron*, waaruit ze voortvloeiden, naar de gedachte die ze te voorschijn riep; even min als naar het *doel*, waartoe ze gezamentlijk moesten leiden; zij beschouwde de daden als daden, naakt, voor en op zich zelven, zonder bespiegeling, zonder toepassing, zonder gevolgtrekking. De geheele geschiedenis draaide er om den *man*, den *burger*, den *held;* om *oorlogen* en *staatszaken;* om het *publieke* leven.

De nieuwere tijd (ten gevolge van 't Christendom) vraagt

*) Dl. XII. p. 145; 209 enz.

†) Verg. de bij allen lof onbillijke karakterschets XII. 53; 71.

bij de daden naar de *zedelijke* gronden en *inwendige* gezindheid, waaraan ze haar ontstaan verschuldigd zijn; ja aan het zedelijk karakter hecht zij de grootste, zoo niet de eenige waarde; zij roept de daden voor de vierschaar der godsdienst en wijsbegeerte; zij toetst en beoordeelt of ze uit eene *zuivere* of *onzuivere* bron opgeweld, met een *edel* of *onedel* doel verricht zijn. Geen wonder dat bij de latere beschouwingen het *persoonlijk* karakter, de *mensch* met al zijne zwakheden en gebreken, zoo als hij zich in de stille binnenkameren, in het *bijzonder* leven vertoont, op den voorgrond staat.

Den overgang van de eene periode tot de andere maakt Plutarchus.

Het gevolg van dien omkeer is, dat over 't geheel de daden overschaduwd werden door de rechten en eischen van godsdienst en zedelijkheid, die men er toepasselijk op maakte. Daarbij echter verzeilde men op meer dan één klip. Hoe *zuiverder* en *hooger* toch het zedelijk beginsel, dat tot maatstaf verstrekte, was, des te onverdiender en des te ongunstiger resultaat leverde het voor den bedoelden persoon, die in eene geheel andere wereld handelde en dacht; hoe *willekeuriger* en *subjectiver* dat beginsel opgevat en toegepast werd, des te onrechtvaardiger en valscher moest het oordeel ook *in zich zelven* worden. Bij dat alles raakte het *historisch* karakter en de historische critiek op den achtergrond en in vergetelheid. Men eindigde met den wensch dat Alexander liever niets *groots* mocht hebben uitgevoerd, mits hij maar een *goed mensch* geweest ware; of met het resultaat dat hij geen groot man kan geweest zijn, omdat hij geen goed mensch was (dat *goed* altoos berekend naar de averrechtsche of averrechts toegepaste begrippen van deugd).

Tegen al deze eenzijdigheden trad Droysen in 1833 met zijne *Geschichte Alexanders des Grossen* op. Onder

den invloed der reactie en in zijn ijver om Alexander alle recht te laten wedervaren en hem uit den lagen kring der kleingeestig-scheve uitspraken en oordeelvellingen te trekken, verviel hij in een ander uiterste, door Alexander's persoon en daden boven het bereik van 't menschelijk verstand en begrip, boven alle beginselen van recht in een eigen sfeer van onfeilbaarheid te verheffen *). Van

*) Bl. 205: „Stets ist das stolze Recht des Sieges der Sieg eines höhern Rechtes; der Heldenkraft des geschichtlichen Berufes gegenüber wird die Ohnmacht persönlicher Tugenden und ererbter Rechte offenbar; die geschichtliche Grösse, die höchste Herrlichkeit des Menschengeistes, ist mächtiger als Recht und Gesetz, als Tugend und Pflicht, als Raum und Zeit." — Bl. 248: „Grosse Männer haben das Recht, nach ihrem Maasse gemessen zu werden und in dem, was man ihre Fehler nennt, liegt ein tieferer Sinn als in der ganzen Moral, gegen die sie zu verstossen den Muth haben. Träger der Gedanken ihrer Zeit und ihres Volkes, handelen sie mit jener dunklen Leidenschaft, die, eben so weit als ihr Beruf über den Horizont der Alltäglichkeit hinaus, sie in die einsame Region der geschichtlichen Grösse trägt, die nur der Blick der Bewunderung zu erreichen vermag." Een fiksche karakterschets der eeuw van Alexander levert Droysen in zijne latere *Geschichte des Hellenismus* (1843) II. 3—34, terwijl hij nog op bl. 588 en 650 tegen de traditionele opvatting polemiseert: „Man liebt es wohl, Alexander als einen Trunkenen, als wüsten Eroberer darzustellen. Nie hat eines Menschen Geist grossartigere Pläne erfasst, nie sind deren mit tieferem Verständniss der Mittel, der Bedingungen, der Zwecke durchgeführt worden. Man sagt: sein Reich zerfiel ja sofort. Aber die Begründung des Griechenthums unter den Barbaren hat das Zerfallen des Reiches überdauert. Man sagt: der Zustand des Perserreiches machte sein Unternehmen leicht. Aber eben dass er diesen so deutlich erfasste, dass er es nicht bloss zu stürzen, sondern aus seinen Trümmern eine neue Gestaltung des Völkerlebens zu begründen verstand, dass er die unendliche Regsamkeit des Griechenthums, das sich in seinen engen Verhältnissen daheim nur selbst zu zerstören diente, richtig zu würdigen, es auf eine Thätigkeit, in der es seine bildende, anorganisirende, durchgährende Energie entwickeln konnte, zu leiten verstand, dass er mit kühnem Vertrauen diese kleinen Posten, diese sporadischen Gründungen, diese kleinen energischen Mittelpunkte hellenischen Lebens in die ungeheuren Räume des Barbarenthums auszusäen wagte, vorsichtig, mit sichrem Blick wählend, seines Zweckes, seiner Mittel, seines Erfolges gleich gewiss: — eben das ist seine nie genug zu bewundernde Grösse. In der That nicht umsonst ist

daar idealiseert en phantaseert hij te veel, om zijn beelden, zijne schilderij, zijne tafereelen te groeperen en te stofferen, tot in de fijnste trekken uit te werken en af te ronden. Maar hoe hoog van koloriet en hoe enthusiastisch van behandeling ook, toch bezit Droysen's proeve groote verdiensten, al beantwoordt zij niet aan alle vereischten eener zooveel omvattende taak *).

Tot de waardige verdedigers van Alexander's eer behoort boven anderen ook Schlosser, die hem met vasten voet en helderen blik op zijne tochten en in zijne reuzenplannen volgt, hem te midden van zijn tijd en tijdgenooten in hun wederkeerigen invloed, in hunne onderlinge betrekkingen beschouwt en naar een redelijken maatstaf beoordeelt. Niet zelden vindt hij daarbij gelegenheid, om Alexander's daden en karakter op een zuiverder terrein te brengen en met ernst zijne politiek zoowel van ongegronden blaam te zuiveren als hare wegen en middelen, hare bedoelingen en uitwerkselen in het volle licht te stellen †).

Wat de geographie van Alexander's tochten betreft, deze behoort tot de duisterste gedeelten van 't historisch

der kühnste, tapferste Sohn des Griechenthums der Schüler des Weisen gewesen, in welchem sich die klare, besonnene, bewusste Energie hellenischer Bildung gegipfelt hat."

*) Gervinus l. c. p. 273: „Erst neuerdings hat man angefangen diesen ausserordentlichen Mann (Alexander) in sein wahres Licht zu setzen und noch fehlt sein Biograph, der ihn würdig in seinem Verhältniss zur Weltgeschichte betrachtete."

†) Schlosser, *Uebersicht d. Gesch. der alt. Welt.* I, 3; *Weltgeschichte, bearb. von Kriegk* II. 312—418. In Schlosser's voetstappen treedt Riedel, *Algem. Gesch.* II. 29—79; 101—134. Lezenswaardig zijn ook de woorden van Nassau, *Histor. proeve* p. 82; Hegel, *Philos. der Gesch.* p. 284; Altmeyer, *Introd. à la phis. de l'hist.* p. 40.

onderzoek. De beschrijvingen en kaarten der ingenieurs van 't groote leger waren eeuwen lang de beste en eenigste bronnen en hulpmiddelen. Over 't gezag der latere geschiedschrijvers op dit punt handelt in 't breede Ste-Croix, *Examen crit.* p. 661—753. In den jongsten tijd is dit onderwerp met uitstekende zorg en voldoende uitkomsten bearbeid door Ritter *), Droysen †), Menn §), Mützell **) enz. met behulp vooral van engelsche reisbeschrijvingen.

Afzonderlijke kaarten komen onder anderen voor bij Ste-Croix (verg. p. 793—849), bij Droysen, in Zimmermann's Atlas zu Ritters Erdkunde, in den Curtius van Zumpt, in de Arriani Anabasis van Sintenis, bij Grote enz.

Van Alexander's veldslagen en belegeringen levert Rüstow en Köchly's *Gesch. des gr. Kriegswesens* (1852) de naauwkeurigste plans. Verg. ook Liskenne en Sauvan's *Bibl. hist. et milit.* (1835) tom. I.

Onder de overblijfsels van antieke kunst behooren hier ten slotte met een enkel woord vermeld een levensgroot, naakt, uit parisch marmer gehouwen standbeeld van Alexander met opgeheven hoofd en hemelwaarts geslagen blik in 't Museum Gabinum (Tab. 23) ††); een naakt standbeeld, nu in de munchensche Glyptotheek §§); een

*) Ritter, *Erdkunde* Th. V. VII—XI; *Alex. des Gr. Feldzug am indischen Caucasus*, 1832.

†) Droysen, *Gesch. Alex. des Gr.; Alex. des Gr. Züge durch Turan* (Rhein. Mus. 1833. II. 1).

§) Menn, *De Alex. expeditt. Oxanis*, 1839.

**) Mutzell in den commentaar op Curtius, 1841.

††) Winckelmann, *Werke* VI. 2. 199; Meier, *Gesch. der bild. Kunst* III. 270; Visconti, *Opere varie* (1831) IV. 420.

§§) Winckelm. VI. 1. 117; 2. 222; C. O. Muller, *Archaeol. der Kunst* § 129 *Anm.* 4.

klein ruiterstandbeeld van brons in 't Museum Herculaneum *); een in 1779 te Tivoli gevonden marmeren buste in 't Louvre †); een ook wel voor de zon gehouden kop in 't Museum Capitolinum §); de zoogenaamde kop van den stervenden Alexander in de florentijnsche verzameling, een meesterstuk van kunst **). Voorts een in 1831 te Pompeji ontdekte schilderij in mozaiek met verwonderlijke uitdrukking en kracht den slag bij Issus voorstellende ††) en een in 1780 te Laurentum opgedolven basrelief ter eere van de overwinning bij Gaugamela §§).

Aangaande de munten van Alexander, onder wien ook de kunst van stempelsnijden den hoogsten trap bereikte, verg. Grässe's *Handbuch der Numismatik* (1854) p. 112 en L. Müller's *Numismatique d'Alex. le Gr.* (1855).

---

*) Winckelm. VI. 2. 199. 222.

†) Visconti IV. 472.

§) Winckelm. VI. 2. 200 sq.; Muller l. c.; Visconti IV. 384.

**) Winckelm. V. 568 sq.

††) Overbeck, *Pompeji in seinen Gebäuden u. s. w.* (1856) p. 425—429.

§§) Ste-Croix, *Examen crit.* p. 777—790; Visconti III. 63—84.

